

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва та бізнесу
Кафедра фундаментальних та спеціальних дисциплін

Цвігун Вадим Михайлович

**Формування кредитної поведінки сучасної молоді в контексті
підвищення рівня фінансової грамотності**

Спеціальність: Професійна освіта та фінансова грамотність

Студент групи ПОФГзчм – 21
Цвігун В. М.

(підпис)

Науковий керівник
к.е.н., доцент Вербіцька І.І.

(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту
« ____ » _____ 2021р.

Зав. кафедри Дерманська Л.В.

(підпис)

Чортків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико –методологічні засади кредитної поведінки сучасної молоді в контексті підвищення рівня фінансової грамотності.....	6
1.1. Еволюція методологічних підходів до дослідження кредитної поведінки.....	6
1.2. Фактори і моделі кредитної поведінки.....	13
1.3. Фінансова грамотність як один з пріоритетів розвитку сучасної молоді	18
Висновки до Розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. Прагматика формування і реалізації кредитної поведінки сучасної молоді в контексті підвищення рівня фінансової грамотності	28
2.1. Детермінанти кредитної поведінки сучасної молоді	28
2.2. Аналіз кредитної поведінки сучасної молоді у контексті підвищення рівня фінансової грамотності.....	38
2.3. Оцінка рівня фінансової грамотності сучасної молоді.....	45
Висновки до Розділу 2	53
РОЗДІЛ 3. Стратегічні орієнтири активізації кредитної поведінки молоді людини в умовах економічних трансформацій.....	55
3.1. Вектори посилення впливу фінансової грамотності на кредитну поведінку сучасної молоді	55
3.2. Зарубіжний досвід підвищення рівня фінансової грамотності населення та можливості його використання в Україні	60
Висновки до Розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми. У світлі нинішніх проблем вітчизняної економіки, пов'язаних з подоланням кризових явищ та інфляційних процесів, дослідження фінансової поведінки сучасних молодих людей як складного системного явища, яке поєднує не лише фінансові, а й соціологічні, психологічні, культурні та інші аспекти життєдіяльності індивідів, набуває великої практичної значимості, оскільки значною мірою детермінує політичну та соціально-економічну стабільність в державі.

Фінансова поведінка кожного індивіда відображає ступінь його участі в соціально- економічних процесах, що відбуваються в суспільстві, сприяє залученню в різні сфери суспільного життя, передбачає знаходження оптимального поєднання індивідуальних бажань, затрачених зусиль і отриманої винагороди, яка забезпечує максимально можливе зростання благополуччя.

Одним із видів фінансової поведінки є кредитна поведінка, яка пов'язана з перенесенням споживання населення з майбутнього в теперішній час та являє собою бажання індивіда витратити «побільше» і «зараз».

Вирішення питань реалізації кредитної поведінки особистості та її впливу на розвиток соціально-економічних процесів у суспільстві є важливим завданням економічної науки та стає об'єктом наукових досліджень сучасних вчених: В. Глущенко, В. Дзюблюк, М. Жимайло, М. Іващенко, З. Карасьова, В. Савич, А. Сидорова, С. Смерічевський, Н. Чаленко, В. Шевалдіна, Т. Кізими, О. Резнікової, Т. Єфременко, Ю. Куликова, М. Касьяна.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є поглиблення теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування і реалізації кредитної поведінки сучасної молоді у контексті підвищення фінансової грамотності особистості.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- простежити еволюцію науково-теоретичних підходів до дослідження кредитної поведінки особистості;
- визначити методологічні засади кредитної поведінки сучасної молоді в контексті підвищення рівня фінансової грамотності;
- проаналізувати прагматику та виявити основні тенденції кредитної поведінки сучасної молоді у контексті підвищення рівня фінансової грамотності;
- дослідити особливості формування кредитної поведінки сучасної молоді в контексті підвищення рівня фінансової грамотності
- вивчити зарубіжний досвід підвищення рівня фінансової грамотності населення та можливості його використання в Україні.

Об'єктом дослідження є кредитна поведінка молодої людини.

Предмет дослідження: теоретичні та прикладні засади формування кредитної поведінки молодої людини в умовах трансформацій.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань дослідження використано такі методи: історичний, узагальнення – при висвітленні еволюції поглядів науковців на кредитну поведінку сучасної молоді; діалектичний, абстрактно-логічний, аналогії, теоретичного моделювання – при визначенні понятійного апарату, обґрунтуванні сутності кредитної поведінки, мотивів і чинників, що впливають на її формування; системно-структурний - для з'ясування змісту, основних складових фінансової грамотності особистості; формалізації, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного - при визначенні векторів посилення впливу фінансової грамотності на кредитну поведінку сучасної молоді у розрізі її основних моделей; спостереження, аналогій - для з'ясування перспектив реалізації активних стратегій кредитної поведінки сучасної молоді в умовах нестабільності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико- методологічних положень та обґрунтуванні комплексу заходів, спрямованих на практичне вирішення проблем формування і реалізації

кредитної поведінки молодій людині, що сприятиме підвищенню її фінансової грамотності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у обґрунтуванні заходів щодо активізації кредитної поведінки молодій людині у контексті підвищення рівня її фінансової грамотності..

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження за темою «Формування кредитної поведінки сучасної молоді в контексті підвищення рівня фінансової грамотності» пройшли апробацію та отримали позитивну оцінку на VIII студентській науково – практичній конференції «Теоретичні та практичні аспекти стійкого розвитку економіки України» (22 травня 2021 р., м. Чортків) та IX студентській науково – практичній конференції «Теоретичні та практичні аспекти стійкого розвитку економіки України» (12 листопада 2021 р., м. Чортків) за матеріалами яких опубліковано тези «Економічна природа і зміст кредитної діяльності банку», «Використання досвіду зарубіжних країн в організації споживчого кредитування приватних осіб».

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 68 сторінках, що охоплюють 5 таблиць, 11 рисунків. Список використаних джерел налічує 105 позицій на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

1.1. Еволюція методологічних підходів до дослідження кредитної поведінки

У сучасних умовах розвитку української економіки з'являються різноманітні нові фінансові продукти та послуги. Однак, через низьку фінансову грамотність молоді люди в більшості випадків не володіють навиками заповнення фінансових документів, відстоювання власних фінансових інтересів тощо.

Серед різних видів економічної поведінки особливе місце займає фінансова поведінка - це поведінка населення, яка безпосередньо пов'язана з перерозподілом та інвестуванням грошових ресурсів. Фінансова поведінка населення виступає одним з індикаторів соціального добробуту і економічного благополуччя особистості. Вивченням різних аспектів фінансової поведінки займалися такі зарубіжні та вітчизняні дослідники, як Дж. Кейнс, Й. Шумпетер, М. Фрідмен, Ф. Модільяні, Д. Катона, А. Тверські, Г. Беккер, В. Верховина, В. Радаєв, О. Кузіна, Д. Стребков та ін.

Фінансова поведінка - це особливий різновид економічної поведінки, яка пов'язана з поведінкою населення на ринку фінансових послуг і передбачає мобілізацію, перерозподіл та інвестування наявних в розпорядженні населення грошових ресурсів. Фінансова поведінка включає в себе різні види фінансової активності населення, такі як: заощадження, інвестиції, страхування, кредитну поведінку, різні програми по накопиченню пенсії тощо. На фінансову поведінку населення впливають різні чинники, як об'єктивні (стан фінансових інститутів, рівень інфляції, процентні ставки тощо), так і суб'єктивні (очікування населення щодо відповідного розвитку

економіки країни, рівень довіри до банківських інститутів, тенденція до накопичення грошових доходів та ін.). З точки зору соціально-економічної адаптації вчені виділяють різні форми фінансової поведінки: за ступенем пристосування до вимог ринку, ступенем активності користування новими банківськими послугами по відношенню до власних заощаджень та ін.

Форми фінансової поведінки безпосередньо залежать від соціального і матеріального статусу індивіда, страхових умов і доступу до ресурсів. За змістовним критерієм фінансову поведінку можна розділити на ощадну, кредитну, інвестиційну, пенсійну і страхову.

Ощадна поведінка - діяльність людей по формуванню та використанню заощаджень [2]. Такий вид поведінки пов'язаний, перш за все, з розпорядженням грошовими коштами, що знаходяться за рамками поточного споживання індивіда. Така поведінка не обов'язково обмежена сумою грошових коштів, призначених для майбутнього споживання, вона може бути реалізована у вигляді накопичення цінних паперів, придбання нерухомості, вкладень в інвестиційні фонди та ін. До суб'єктивних факторів, що впливають на особливості ощадної поведінки відносять: рівень соціально-економічного розвитку суспільства, економічні знання населення, соціальна структура суспільства, ступінь довіри до фінансових інститутів тощо. Дослідники в якості основних параметрів, що характеризують ощадну поведінку населення, виділяють: факт здійснення заощаджень, їх регулярність; норму заощаджень; термін вкладення коштів; вибір ощадного інструмента.

Кредитна поведінка особистості пов'язана з розпорядженням наявними у нього заощадженнями і вільними коштами з метою випереджаючого споживання різноманітних благ. В даний час відбувається активний розвиток ринку кредитних послуг, що породжує формування нової фінансової культури, культури споживання. За словами Ж. Бодріяра, «... нині народилася нова мораль: мораль випереджаючого споживання по відношенню до накопичення, мораль бігу вперед, форсованого інвестування, прискореного

споживання і хронічної інфляції (накопичення грошей стає безглуздом); звідси бере початок вся сучасна система, де річ спочатку купують, а потім вже викупляють своєю працею» [77]. Дослідження, присвячені вивченню кредитної поведінки населення, на сьогоднішньому етапі набувають особливої актуальності. Різке зростання кількості кредитних продуктів і послуг на українському ринку, зміна моделей фінансової поведінки людей породжує великі соціальні проблеми. Ці тенденції відкривають нові аспекти вивчення фінансової поведінки населення в нашій країні.

Таким чином, фінансова поведінка населення як частина економічної поведінки має складну структуру і є невід'ємною частиною життєдіяльності особистості. Фінансова поведінка населення знаходиться в складній взаємодії з усіма сферами життя і відчуває на собі вплив безлічі факторів. Населення, відчуваючи складнощі при використанні фінансових продуктів і послуг, не може оцінити переваги вкладень в ті чи інші фінансові інструменти, багато хто не знає принципів роботи фінансових ринків, а також не здійснюють довгострокового планування власного бюджету і інвестиційних вкладень. Підвищення рівня фінансової культури і фінансової грамотності, покликані забезпечити активну взаємодію фінансової і соціальної сфер суспільства, є гострою необхідністю. Як свідчать результати досліджень, кожна соціально-економічна група населення має свої специфічні особливості фінансової поведінки. На кількість звернень в фінансові органи форму і цілі заощаджень значно впливає рівень освіти, соціальний статус, сімейний стан, а також величина середньомісячного доходу, що припадає на одного члена сім'ї.

Вивчення фінансової поведінки населення актуальне не тільки на теоретичному рівні, але має велике практичне значення в питаннях підвищення рівня фінансової грамотності населення, а також самих фінансових організацій, що являється умовою їх успішного функціонування і подальшого розвитку.

Зупинимось детальніше на теоретичних дослідженнях дефініції поняття «кредитна поведінка».

Проблема вивчення поведінки кредитних позичальників стала актуальною в Європі в кінці двадцятого століття. Дана тенденція могла бути пов'язана з проблемою зростання простроченої заборгованості в Європейських країнах, і як наслідок, необхідністю оцінки кредитних ризиків, і, в кінцевому рахунку, бажанням усвідомити «природу» боргу за рахунок соціально-психологічного аналізу [103].

Зазначимо, що кредит, як поняття, трактується науковцями по-різному, а саме: як дія, угода, грошові кошти або майно, відносини, довіра. Вважаємо, що саме довіра є важливою ірраціонально-вольовою компонентою кредитних відносин. Адже, як справедливо відмічають науковці, кредит, борг – це «не лише економічні, а й суто людські відносини. Це більш широкі поняття, які характеризують зобов'язання загалом» [18].

Економічний словник трактує кредит як «позичку на певний строк у грошовій або товарній формі з умовою повернення, як правило, з оплатою процента» [17, 154].

Тобто, у наведеному визначенні акцентовано увагу на принципі платності.

Окремі дослідники нерідко вважають поняття кредиту, позики і боргу синонімічними, стверджуючи, що і борг, і кредит, і позика можуть як передбачати, так і не передбачати процентні виплати.

Наприклад, Д. Стребков розуміє кредит більш широко, а саме «не лише як інституціональний, а й не інституціональний (міжособистісний) борг, оскільки важливим параметром для автора є безпосередньо поверненість грошових коштів. Однак визначення конкретного терміну повернення боргу, необхідність виплати відсотків, формальне (письмове) закріплення домовленості у ситуації кредитування-запозичення між окремими громадянами можуть бути і відсутні» [49, 110].

В рамках вивчення кредитної поведінки особистості виділяється кілька напрямків. Кредитна поведінка розглядається з точки зору:

- 1) появи у індивіда бажання взяти кредит в банку;

- 2) укладення індивідом угоди з банком;
- 3) виконання позичальником зобов'язань перед банком.

Існує багато наукових праць, присвячених дослідженню поведінки позичальників на різних етапах. Розглянемо кожен напрям детальніше.

Вивченням потенційних позичальників займалися переважно в кінці двадцятого століття в Європі. Так S. Lea, P. Webley, і R. Levine [91; 103] вивчали вплив соціальних, психологічних і економічних факторів на поведінку кредитних позичальників. В ході дослідження вони прийшли до висновку, що люди, схильні до того, щоб взяти кредит, відрізняються за своїми соціальними, матеріальними та психологічними характеристиками від людей, які не схильні до взяття кредиту. S. Lea, P. Webley і R. Levine визначали прояв кожного фактора в окремо взятій групі. В результаті дослідження були виділені наступні групи: «люди без кредитних зобов'язань», «люди із середнім рівнем закредитованості», «люди з високим рівнем закредитованості». В ході дослідження було виявлено, що «люди з високим рівнем закредитованості» молодші, менш забезпечені, відносяться до більш низького соціального класу і мають більшу кількість дітей в порівнянні з людьми, «які не мають кредитних зобов'язань». Дані висновки узгоджуються з результатами дослідження, яке присвячене вивченню проблеми неповернутих кредитів у Великобританії [67]. Також було виявлено, що в групі «людей, що мають боргові зобов'язання перед банком» велику частку займають ті, хто не задоволений своїм матеріальним становищем. Дане спостереження свідчить про вплив психологічних чинників на кредитну поведінку індивіда.

Інший підхід до вивчення кредитної поведінки населення - це вивчення впливу фактора «наявність кредиту» на рівень психологічного стану людини. Згідно з твердженнями дослідників Dunn, Mirzai [71] боргове зобов'язання часто пов'язане з впливом соціальних і психологічних чинників. В ході дослідження було виявлено, що жінки відчувають більший стрес від

наявності боргового зобов'язання, ніж чоловіки, одружені люди з дітьми також більш схильні до стресу, ніж самотні люди.

На наступному етапі відбувається процес схвалення кредиту. В рамках управління кредитними ризиками банки використовують скорингову модель, що дозволяє оцінити кредитоспроможність потенційного позичальника. Варіацій скорингових моделей досить багато.

У модель скорингу включаються не тільки фактори доходу й інформація про попередню взаємодію клієнта з даним банком або банками-конкурентами, а й соціально-демографічні показники.

У ряді наукових робіт [96] пропонується включити в модель скорингу такі характеристики людини як вік, стать, кількість дітей. При наявності автоматизованого процесу і єдиної бази даних в конкретному банку, можна провести аналіз «надійних» позичальників (які виконуватимуть свої зобов'язання в строк), і «ненадійних» позичальників (у кого є прострочена заборгованість за кредитами) і виявити чи впливають соціально-демографічні чинники на його схильність не виконувати зобов'язання за кредитним договором.

Дослідники Musto, Souleles, будували різні скорингові моделі на основі панельних даних бюро кредитних історій [92]. Метою даної роботи була побудова рівняння ризику дефолту індивідуальних споживачів і аналіз демографічних чинників, які були включені в скорингову модель. D. K. Musto і N. Souleles виявили, що ризик дефолту позичальника збільшується у більш молодих і самотніх кредитних позичальників, а також позичальників з низьким рівнем доходу, які брали кредит під більш високий відсоток [92].

На третій стадії в індивіда вже є схвалений кредит і зобов'язання перед банком по виплаті тіла боргу і відсотків по кредиту. Часто у позичальників виникає проблема простроченої заборгованості, внаслідок чого банк застосовує санкції і накладає штрафи і заносить в загальну базу даних інформацію про неблагонадійність позичальника.

Причиною появи простроченої заборгованості виступає відсутність у людини необхідних фінансових коштів для погашення кредиту, а також наявність у нього декількох кредитів, що, безсумнівно, збільшує кредитний тягар. Обґрунтуванням сказаного можуть виступати результати дослідження R. Alfaro, N. Gallardo і R. Stein, які аналізували причини виникнення простроченої заборгованості домашніх господарств в Чилі. Їх аналіз був заснований на базі даних дослідження «Encuesta Financiera de Hogares», проведеного в 2007 році. Згідно з результатами дослідження, фактори, що впливають на появу простроченої заборгованості у домашнього господарства, варіюється в залежності від типу кредиту: іпотеки або споживчого кредиту [90]. Так, більший вплив на появу простроченої заборгованості у домашніх господарств за іпотечним кредитом надає рівень доходу домашнього господарства, наявність банківського рахунку і рівень освіти членів домашнього господарства. На появу простроченої заборгованості у домашнього господарства за споживчим кредитом впливають не тільки дохід, а й кількість членів сім'ї, які беруть участь в генерації сукупного доходу сім'ї [90]. Таким чином, поведінка кредитних позичальників відрізняється в розрізі кредитних продуктів.

Однак проблема нестабільного рівня матеріального становища домашнього господарства є не єдиною. Згідно з дослідженням [95] причин для появи простроченої заборгованості досить багато, і не завжди в зростанні простроченої заборгованості винен тільки позичальник. Причиною часто виступає недосконалість процесу стягнення простроченої заборгованості в банках і роботи відділу ризиків. При аналізі причин виникнення простроченої заборгованості багато зарубіжних вчених [90] відзначають, що це може бути пов'язано з операційними і стратегічними ризиками: неадекватні або помилкові внутрішні процеси, невірне управління і планування в банку. Таким чином, можна зробити висновок, що в основному причинами простроченої заборгованості за кредитами фізичних осіб є зовнішньоекономічні фактори, неправильна система управління кредитними

ризиками в банках, і погіршення матеріального становища позичальників, яке в свою чергу може бути прямо пов'язане з погіршенням економічних умов регіону проживання.

1.2. Фактори і моделі кредитної поведінки

Трансформація кредитної поведінки українців, традиційно розглядається в якості важливої компоненти фінансової поведінки та пов'язана з інституційними змінами в кредитно-фінансовій сфері, визначеними змінами в свідомості самої особистості, з використанням різних фінансових стратегій, пропозицією великого різноманіття фінансових продуктів, зміною рівня і якості життя населення.

Кредитна поведінка населення пов'язана з розпорядженням наявними заощадженнями і вільними коштами з метою розширеного споживання різноманітних благ.

В даний час відбувається активний розвиток ринку кредитних послуг, що породжує формування нової фінансової культури, культури споживання [2]. Вітчизняні дослідження, присвячені вивченню кредитної поведінки населення, спираються на актуальні зарубіжні роботи [63; 77; 78], що набувають значимості з урахуванням вимог часу і національних особливостей. Річке зростання кількості кредитних продуктів і послуг на вітчизняному ринку, зміни моделей фінансової поведінки людей породжує великі соціальні проблеми. Ці тенденції відкривають нові аспекти вивчення фінансової поведінки населення в нашій країні.

Кредитні інструменти розширюють платоспроможний попит, збільшуючи споживання товарів і послуг, сприяючи тим самим розвитку виробництва [5].

Крім того, ці інструменти є одним із способів трансформації грошових коштів населення в інвестиції, які забезпечують економічний розвиток територій. Однак ці зміни таять в собі деякі загрози. У всьому світі, і

особливо в високо розвинутих країнах, спостерігається перехід від кредиту як засобу здійснення покупки до кредиту як засобу формування особливого стилю життя [48]. Тепер в кредит все частіше придбаються речі, потреба в яких продиктована соціальним оточенням, новою споживчою свідомістю, а не реальною необхідністю і можливостями особистості [16]. Часом цей кредит стає важким тягарем для людей, які не розраховували свої сили і матеріальні можливості. Тому з метою контролю і своєчасного реагування на виникаючі проблеми значущою і актуальною стає оцінка поточної ситуації на ринку кредитування фізичних осіб з урахуванням соціально-економічних особливостей їх кредитних стратегій.

На відміну від ощадної, кредитна поведінка - як сукупність дій індивіда або домогосподарства за розпорядженням знаходяться за рамками поточного споживання кредитними коштами з метою забезпечення розширеного споживання - в справжній період часу більш цілеспрямовано, усвідомлено але і стратегічно орієнтовано. Вибір тієї чи іншої моделі кредитної поведінки визначається як економічними і соціально-демографічними факторами (дохід, багатство і майно, образ життя, стать, вік, сімейний стан, освіта, рід занять), так і психологічними (мотивації, очікування щодо власного майбутнього і майбутнього країни, попередній досвід поведінки і образ життя батьків, фінансова дисципліна і т.д.) детермінантами.

Однак в цілому в кредитно-фінансовій практиці не враховуються і ігноруються такі значимі позаекономічні, інституційні чинники кредитної поведінки, як соціалізація індивіда, його соціальне оточення і соціальні мережі.

Кредитна поведінка молодого людини може мати як інституціональний, так і не інституціональний характер. Інституціональна природа кредитної поведінки виражається в здійсненні запозичень у посередників на організованому фінансовому ринку, а саме, у комерційних банках, кредитних спілках, ломбардах та інших фінансових компаніях. Неінституціональний характер кредитна поведінка матиме тоді, коли угоди про запозичення

коштів укладатимуться між фізичними особами, які є друзями чи родичами без формального закріплення відповідної домовленості.

Деякі дослідники [50, 55] вважають, що кредитну поведінку молоді людини доцільно розглядати з урахуванням таких найважливіших аспектів:

- досвіду здійснення запозичень (наявність або відсутність кредитної історії);
- ставлення до боргів загалом та кредиту зокрема (позитивне, нейтральне, негативне);
- вибору надавача позики (банківські і небанківські фінансово-кредитні установи, фізичні особи);
- процентних ставок за користування позиченими коштами;
- терміну погашення кредиту;
- величини кредиту.

Кожна молода людина формує власну модель кредитної поведінки, враховуючи певні чинники та сформовані традиції і переконання щодо доцільності взяття кредиту, адже одні молоді люди з легкістю беруть кредит для задоволення власних потреб, інші ж ставляться до цього обережно.

Досліджуючи кредитну поведінку молодих людей, науковці виокремлюють фактори впливу, які мотивують до реалізації кредитних відносин. На думку О. Шаманської, «мотивація кредитної поведінки формується під впливом таких чинників, як: політична та соціально-економічна ситуація в країні; рівень довіри (недовіри) до держави загалом та фінансової системи зокрема; рівень розвитку фінансового ринку та його інфраструктури; економічна і фінансова грамотність населення; правове регулювання кредитної діяльності; соціально-психологічні і соціокультурні стереотипи у членів домогосподарств стосовно боргів, позик і кредитів» [56, 95].

Науковці Д. Стребков і О. Грибанова звертають увагу на ставлення людей до кредитних відносин, а саме: ставлення до одержання кредиту;

ставлення до надання кредиту; схильність до ризику; прагнення до максимізації добробуту [12, 8].

Необхідно зазначити, що в сучасних вітчизняних реаліях відносно доступні умови кредитування та позитивне ставлення до кредиту дали змогу молоді, яка не завжди ефективно розпоряджається власними доходами, отримувати раніше недоступні їм блага. При цьому слід акцентувати, що у момент купівлі товарів чи послуг в кредит людина не завжди відчуває особисту відповідальність за свій завтрашній день.

Аналіз досліджень кредитної поведінки показує, що, незважаючи на ряд переваг, які відкриває перед громадянами можливість отримання грошових коштів в кредит, велика кількість населення не охоче користується цими можливостями. Можна виділити чотири основні групи причин, за якими громадяни не прагнуть брати участь в кредитній діяльності [62].

1. Відсутність мотивації: відсутність необхідності в кредиті, принципове небажання брати гроші в борг, можливість позичити кошти у родичів або знайомих.

2. Небажання співпрацювати з фінансовими організаціями: негативний досвід отримання грошей в борг або кредит, недовіру фінансовим організаціям.

3. Відсутність формальної можливості: відсутність поручителів або можливості внесення застави, низький розмір офіційної заробітної плати, довга процедура отримання кредиту. Ці фактори багато в чому є взаємовиключними по відношенню один до одного. Вони утворюють своєрідний трикутник, в центрі якого знаходиться найпоширеніша група причин, значуща для самих різних категорій громадян.

4. Відсутність реальної можливості: низький рівень доходу, високі відсотки, побоювання, що не буде змоги повернути кредит вчасно, і брак інформації.

Ставлення до боргу у більшості громадян вельми неоднозначне. Воно може змінюватися в залежності від того, в якості кого вони себе розглядають

- боржника або кредитора, а також того, хто виступає контрагентом таких відносин, - інший індивід або ж організація, держава.

В даний час, коли кредитні взаємовідносини між банками і клієнтами знаходяться на етапі зростання, всіх споживачів кредитних послуг поділяють на три групи.

1. Споживачі агресивної поведінки – це люди, які користуються кредитами регулярно, добре орієнтуються в кредитних програмах, мають адекватну оцінку своїх фінансових можливостей, досить дисципліновані позичальники, що усвідомлюють відповідальність за гроші, взяті в кредит. Найчастіше люди не здатні накопичити значущу суму для придбання бажаного предмета. Всі гроші «проїдаються», тому простіше купити щонебудь в кредит, а потім стати сумлінним платником. Основні риси агресивного типу кредитної поведінки – це правильний розподіл свого доходу, своєчасні виплати, чітке усвідомлення, що по кредитах доведеться платити відсотки.

2. Споживачі девіантної поведінки – це кредитомани, тобто поведінка з відхиленнями. Доступність роздрібних кредитів і велика кількість товарних пропозицій часто призводять до того, що особи втрачають почуття об'єктивності по відношенню до себе. Через невгамовну пристрасть до споживання такий позичальник не може розплатитися з усіма своїми кредиторами. Кредитомани, дивлячись на розкішний спосіб життя, наприклад зірок або своїх начальників, намагаються їм відповідати і купляють в кредит речі, які їм не є життєво необхідними, а лише дозволяють відповідати певному соціальному статусу. Основні риси такої поведінки - свідомий або підсвідомий відхід від зобов'язань і невиконання щомісячних платежів і в цілому кредитів. Для покриття існуючих кредитів вони беруть все нові і нові кредити на великі суми. У більшості випадків – це закінчується сумно, кредитомани оголошують себе банкрутами і несуть вже покарання за свою поведінку.

3. Споживачі адаптивної поведінки (консерватори) - це люди, які скористаються кредитом неохоче, тільки в крайніх випадках (коли, наприклад, зламався холодильник, а на новий поки грошей немає або необхідно терміново витратити гроші на лікування). Поведінку таких людей більше можна назвати ощадною, тобто для них ідеально, коли покупки здійснюються на накопичені протягом певного періоду часу грошові кошти. Основні риси адаптивної поведінки - обов'язково своєчасні щомісячні виплати в термін, повне виконання зобов'язань. Консерватори, коли беруть позику, то завжди уважно вивчають умови договору і прикладають усіх зусиль для його дострокового погашення.

1.3. Фінансова грамотність як один з пріоритетів розвитку сучасної молоді

В умовах глобальних трансформацій людина стикається з необхідністю опанувати дедалі більшою кількістю нових знань і навичок для ефективних комунікацій, самореалізації та забезпечення добробуту. До таких життєво важливих навичок XXI століття відносять фінансову грамотність [64, 15]. Через стрімкий розвиток фінансових ринків, кризових демографічних, економічних і політичних явищ за останні десять років важливість фінансової грамотності істотно зросла, і як елемента системи захисту прав споживачів фінансових послуг, і як інструменту підтримки фінансової стабільності та благополуччя громадян.

Найбільш повно і емпірично аргументовано проблеми фінансової грамотності представлені в дослідженнях Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Міжнародної мережі з фінансової освіти, Світового банку, урядового агентства США «USAID» [64; 93; 73; 98; 45; 70; 99]. Серед існуючих публікацій відзначимо роботи Lusardi A, Mitchell O.S., Orton L., Way W. L., Holden K., Fernandes D., Lynch J. G., Hung N., Parker A. M., Yoong J. K., Mandell L., Klein L. ; українських вчених Смовженко Т.С.,

Луціва Б. Л., Захаркін Л.С., Приходько Б., Міщенко В. І., Незнамова А., Соркіна І. В.

Однак, недостатньо вивченими залишаються: взаємозв'язок фінансової освіти і фінансової грамотності, аналіз існуючих ініціатив для визначення найбільш ефективних інструментів підвищення фінансової грамотності, оцінка прогресу України в сфері підвищення фінансової грамотності населення.

Фінансова грамотність - популярна тема наукових дискусій, необхідність підвищення фінансової грамотності населення викликана чинниками:

- демографічні чинники [93, 3]. В зв'язку зі старінням населення молодому поколінню стає важче фінансово забезпечувати себе і зростаючу кількість пенсіонерів, що вимагає нових підходів до управління особистими фінансами;

- глобальні зміни на фінансових ринках. З'являються нові незнайомі споживачам гібридні фінансові інструменти, ускладнюються традиційні фінансові послуги. У зв'язку з цим OECD попереджає: «Такі інновації та зростаюча складність продуктів кредитного ринку накладають додаткові ризики на плечі пересічних громадян, яким складно зрозуміти умови своїх кредитів ... Наслідки непоінформованості при прийнятті кредитних рішень можуть бути катастрофічними» [73, 1]. Недостатній захист інтересів споживачів ставить під загрозу їх добробут, підриває довіру до фінансового сектору в цілому [44];

- зміни в сфері зайнятості та пенсійного забезпечення. Світова тенденція скорочення постійної зайнятості на користь термінових контрактів, дефіцит фінансових ресурсів в пенсійних системах, перехід останніх від виплати гарантованих пенсій до формування пенсій за рахунок доходів пенсіонера протягом його життя – ці тенденції посилюють фінансовий тягар пересічної людини, створюючи для неї нові виклики щодо пошуку фінансових засобів для існування.

- наслідки фінансових рішень стають більш серйозними в зв'язку з зростаючим залученням населення до складних фінансових операцій. У багатьох країнах населення активно володіє цінними паперами, декількома банківськими рахунками, користується інтернет банкінгом, інвестуються в інвестиційні та пенсійні фонди. Наприклад, на глобальному рівні кількість нових депозитних рахунків, створених в банках, в розрахунку на 1000 чол. дорослого населення в 2019-2020 роках збільшувалася на 300-500 нових рахунків щорічно [64, 16].

- необхідність захисту споживача фінансових послуг, який не здатний без додаткових знань розібратися зі своїми боргами, забезпечити безпеку своїх інвестицій, адекватно реагувати на агресивну фінансову рекламу.

- фінансова грамотність особливо важлива в періоди економічних криз, оскільки вона допомагає споживачам приймати ефективні рішення в складних фінансових ситуаціях, використовуючи стратегії мінімізації ризиків.

Фінансова грамотність також підсилює фінансову дисципліну, що проявляється в орієнтації на своєчасну оплату рахунків і уникнути надмірної заборгованості, що створює споживачам передумови для їх доступу до кредитів на важкодоступних кредитних ринках [98, 3].

У дослідженнях фінансової грамотності активно використовуються дуже близькі за своєю сутністю терміни:

- Фінансова грамотність (Financial Literacy) - вміння читати, аналізувати, управляти і спілкуватися щодо особистих фінансових умов, які впливають на матеріальне благополуччя. Включає здатність здійснювати обдуманий фінансовий вибір, обговорювати гроші і фінансові питання без дискомфорту (або всупереч його існуванню в складних ситуаціях), планувати майбутнє, грамотно реагувати на життєві події, впливати на повсякденні фінансові рішення, в тому числі події в економіці в цілому (ініціатива Principles for Responsible Investment, підтримана ООН) [93, 8];

- знання і розуміння споживачем фінансових понять і ризиків, а також навички, мотивація і впевненість, необхідні для прийняття ефективних рішень в різноманітних фінансових ситуаціях, що сприяють поліпшенню фінансового добробуту особистості та суспільства, а також можливості участі в економічному житті суспільства (OECD, ініціатива PISA [70, 2]).

- Фінансова компетентність (Financial Capability) - синонім фінансової грамотності; сукупність фінансових знань, умінь і моделей поведінки індивідуума, що включає: фінансові знання і розуміння, фінансові навички, фінансову відповідальність. Фінансово компетентна людина має навички і впевненість, достатні щоб бути в курсі своїх фінансових можливостей, знати, куди при необхідності звернутися за допомогою, щоб зробити усвідомлений вибір і приймати ефективні заходи по поліпшенню свого фінансового благополуччя [93, 9].

- Фінансова освіта (Financial Education) - знання і розуміння фінансових концепцій, ризиків, навички, мотивація і впевненість, щоб застосовувати ці знання і розуміння для прийняття ефективних рішень з різних фінансових питань, для поліпшення фінансового добробуту людини і суспільства, для створення умов включення людини в економічне життя (OECD) [64, 17].

- процес, при якому споживачі фінансових послуг покращують своє розуміння фінансових продуктів і концепцій, а через інформацію, інструкції та об'єктивні рекомендації розвивають навички і впевненість, щоб стати більш обізнаними про фінансові ризики та можливості, щоб зробити усвідомлений вибір, щоб знати, куди звернутися за допомогою, і прийняти інші ефективні заходи для поліпшення свого фінансового благополуччя [93, 8].

- Фінансовий виняток (financial exclusion) - відсутність у людини або групи людей адекватного доступу до основних фінансових послуг, а також відсутність доступу до інформації про ці послуги [93, 9].

Таким чином, поняття фінансова грамотність і фінансова компетентність є синонімами, хоча грамотність робить акцент на знаннях,

компетентність - на застосуванні знань на практиці. За нашу думку, фінансова грамотність являє собою комплекс знань і навичок, які дозволяють людині на практиці в складних мінливих обставинах забезпечувати собі та своїй сім'ї гідний рівень фінансового добробуту.

У відкритій енциклопедії Вікіпедії знаходимо дещо узагальнене трактування фінансової грамотності як сукупності «знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування і регулювання професійних учасників і пропоновані ними фінансові інструменти, продукти та послуги, вміння ними користуватися з повним усвідомленням наслідків своїх дій і готовністю брати на себе відповідальність за прийняті рішення» [54]. Тобто фінансову грамотність пов'язують безпосередньо із певним набором знань про фінансові продукти, що реалізуються на фінансовому ринку країни.

Н. Слав'янська та А. Незнамова стверджують, «фінансова грамотність - це сукупність теоретичних знань, а також здатність використовувати свої знання на практиці» [46, 32].

О. Ковтун розглядає фінансову грамотність як «здатність громадян України ефективно управляти особистими фінансами» [27, 239] та «сукупність здібностей, які набуваються в процесі фінансової освіти, але засвоюються та перевіряються на практиці впродовж всього життя» [26, 299].

Інший погляд на дану проблему в науковця Г. Товканець, який під фінансовою грамотністю розуміє «набір необхідних компетенцій, сукупність знань, навичок, поглядів та цінностей громадянина щодо фінансового забезпечення себе і своєї сім'ї в сучасному суспільстві» [51, 304].

Більш широке і деталізоване визначення фінансової грамотності подане у наукових дослідженнях І. Ломачинської [32, 118], зокрема як сукупності знань щодо законів, правил економічної та фінансової діяльності; розуміння ключових фінансових питань, а також здатності приймати на цій основі обґрунтовані рішення, здійснювати ефективні дії для реалізації життєвих цілей та планів в теперішньому та майбутньому, що, в свою чергу, забезпечить зростання добробуту населення; його фінансово-економічної

безпеки; розумне споживання та споживчу здатність; незалежність; конкурентоздатність, інвестиційну активність; відповідальність, самооцінку, цілеспрямованість; економічне та соціальне включення.

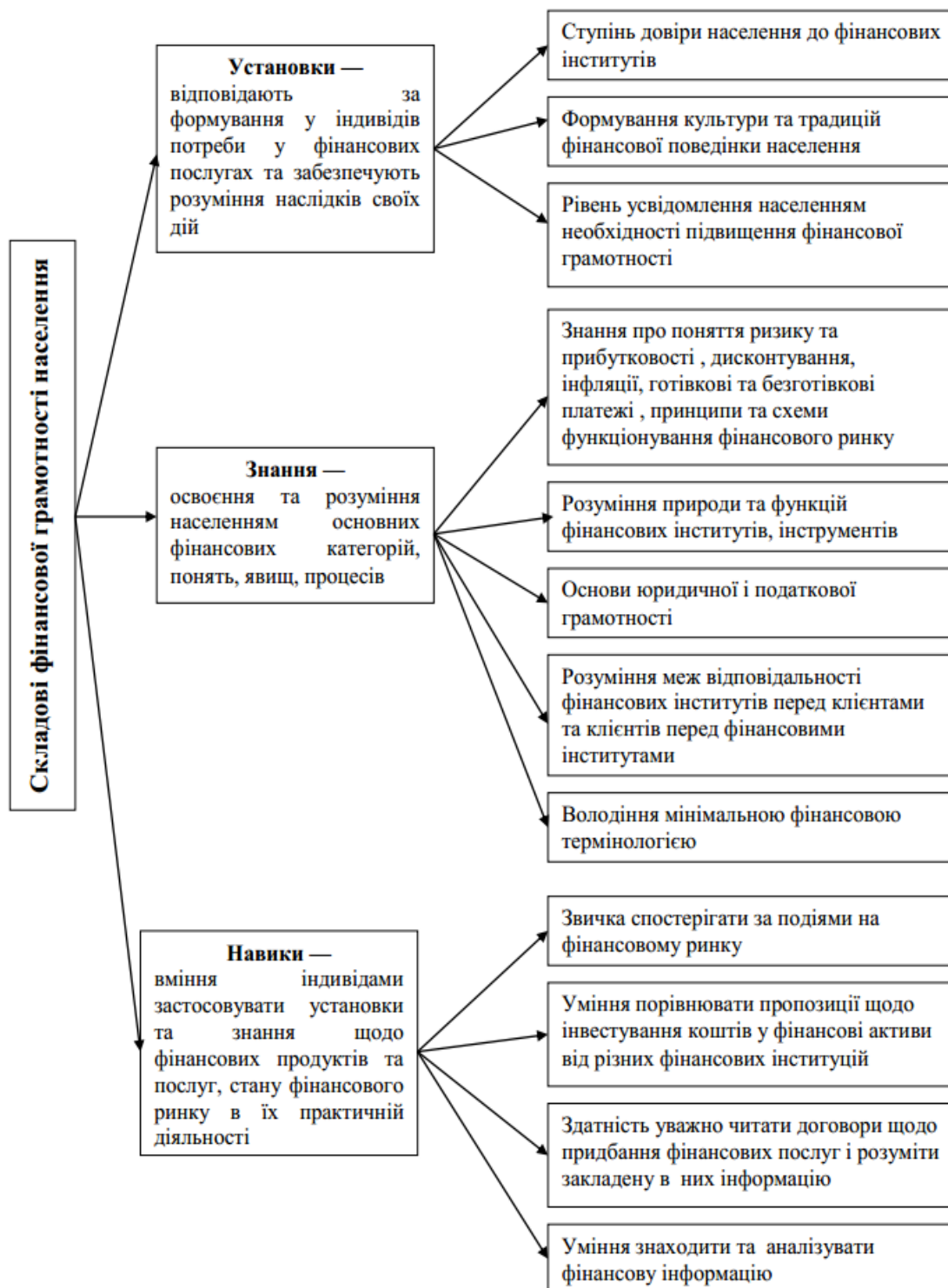

Рис. 1.1. Складові фінансової грамотності населення

Примітка. Побудовано автором

І. Ломачинська акцентує увагу на тому, що саме фінансова грамотність визначає успішність взаємодії молодшої людини з фінансовими інститутами.

Вважаємо, що найбільш комплексний підхід до трактування даного поняття був запропонований С. Юрієм та Т. Кізімою «фінансова грамотність- сукупність установок, знань та навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх в процесі прийняття фінансових рішень» [61, 19].

Фінансова грамотність містить три взаємозалежні складові: установки, знання та навички (рис. 1.1.)

Фінансова грамотність передбачає наявність таких основних компонентів, як вміння заощаджувати, вміння витратити та вміння заробляти (рис.1.2).

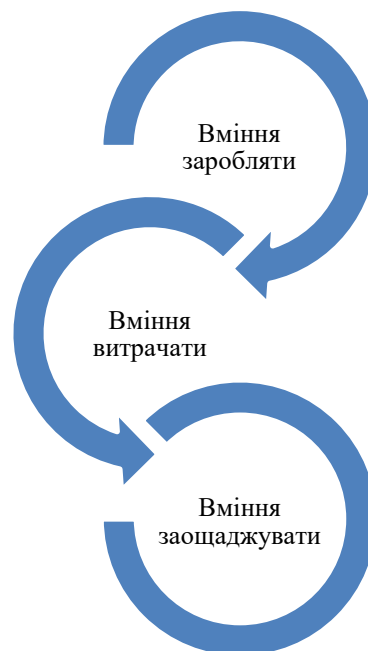

Рис. 1.2. Компоненти фінансової грамотності

За основу визначення фінансово-грамотного суб'єкта можуть бути взяті певні критерії, прийняті у Великобританії за результатами багаторічної роботи у сфері фінансової грамотності.

На думку британського Агентства з фінансових послуг, фінансово-грамотне населення:

- щомісячно веде облік доходів і витрат сімейного бюджету;
- живе на отримуваних доходах – без боргових зобов'язань;
- здійснює планування своїх фінансових ресурсів на перспективу з метою бути фінансово підготовленим до непередбачених подій, досягнення пенсійного віку;
- купує фінансові продукти та послуги на основі свідомого вибору;
- орієнтується в питаннях фінансової сфери [61, 83].

Водночас експерти агентства виділяють наступні категорії населення, на які повинні бути орієнтовані програми підвищення фінансової грамотності та фінансової освіти: майбутні активні користувачі фінансових послуг (учні та студенти); активні потенційні споживачі фінансових послуг з низьким та середнім рівнями доходів.

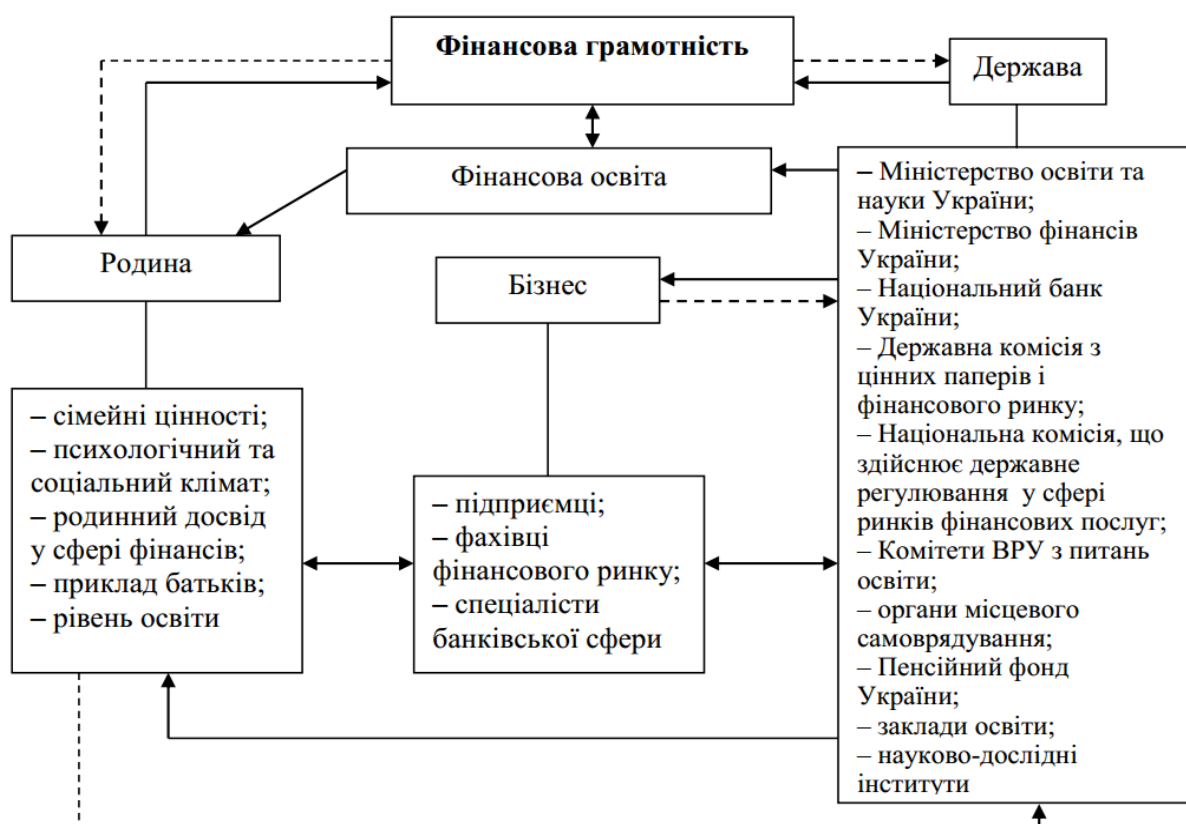

Рис. 1.3. Механізм взаємодії інституцій у сфері підвищення рівня фінансової грамотності населення [61, 299].

Основними організаторами та спонсорами програми фінансової грамотності повинні виступати як держава, так і неурядові організації та комерційні структури. Механізм взаємодії інституцій у сфері підвищення рівня фінансової грамотності населення зображено на рис. 1.3.

На нашу думку найбільш важлива роль серед усіх інститутів, має відводитися державі, яка регулює норми та правила функціонування фінансових ринків, захисту вкладників, інвесторів тощо, координує програму фінансової та економічної грамотності з метою забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту громадян.

Вважаємо, що питання підвищення фінансової грамотності винятково актуальне для українців, оскільки більшість мешканців має поверхове уявлення про принципи функціонування фінансових ринків та можливості інвестування в них.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічний аналіз кредитної поведінки сучасної молоді дає змогу зробити наступні висновки:

1. Аналіз еволюції методологічних підходів до дослідження кредитної поведінки населення дає змогу констатувати, що розглянуті концепції, доповнюючи одна одну, дають лише загальну картину щодо особливостей формування та реалізації окремих моделей фінансової поведінки особистості.

2. При формуванні теоретичної дефініції кредитної поведінки особистості доцільно комплексно підходити до пояснення глибинних об'єктивних характеристик та матеріального вираження всіх моделей фінансової поведінки як специфічної в системі економічних відносин.

3. Основними передумовами формування та реалізації кредитної поведінки молоді людини, прийняття рішень суб'єктами фінансових

відносин є рівні фінансової свідомості, фінансового мислення, фінансових інтересів і фінансової культури.

4. Під фінансовою грамотністю необхідно розуміти здатність населення ефективно керувати власними коштами; здійснювати короткострокове та довгострокове фінансове планування; вести облік доходів і витрат бюджетів сім'ї; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; розумітися в особливостях та приймати аргументовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг, а також усвідомлено нести відповідальність за такі рішення тощо.

5. Низький рівень фінансової грамотності молодих людей спричинений такими проблемами як: недостатня поінформованість про фінансові послуги; необізнаність щодо прав та обов'язків споживачів фінансових послуг; брак знань щодо видів фінансових ризиків та управління ними.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

2.1. Детермінанти кредитної поведінки сучасної молоді

Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників підтверджує, що фактори, що визначають фінансову поведінку сучасної молоді та ступінь її раціональності в умовах мінливого ринкового середовища, продовжують залишатися значущими і дискусійними [28]. На типову поведінку людини при прийнятті рішень фінансового характеру впливають як раціональні, так і нераціональні характеристики. Зупинимося на факторах, що визначають фінансову поведінку докладніше.

За оцінкою Н. Гондік, на фінансову поведінку впливають як об'єктивні чинники (стан фінансових інститутів, рівень інфляції, процентні ставки і т.д.), так і суб'єктивні (очікування населення щодо розвитку економіки країни, рівень довіри до банківських інститутів, тенденція до накопичення грошових доходів та ін.) [11].

Науковці А. Зотова і І. Давиденко підкреслюють, що фінансова поведінка населення залежить від багатьох факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Перша група чинників (рівень грошових доходів і тенденції розвитку фінансових інститутів) використовується для проведення макроекономічних досліджень динаміки фінансової поведінки населення.

Друга група чинників (ринкові очікування, рівень довіри до фінансових інститутів) характеризує суть економіко-соціального і економіко-психологічного підходів, які вказують на необхідність включення соціально-психологічних факторів в аналіз фінансової поведінки сучасної молоді [20].

Дослідник Ф. Котлер, говорячи про чинники, що впливають на споживчу поведінку, виділяє культурні (культура, субкультура, соціальний

стан), соціальні (сім'я, роль і статус, референтні групи), особистісні (вік, рід занять та економічні обставини, спосіб життя, тип особистості та ін.) і психологічні (мотивація, переконання та ін.) характеристики [82].

У свою чергу Е. Галішнікова ділить детермінанти на психологічні (тип особистості, ставлення до грошей, довіра до фінансових інститутів та ін.), соціальні (виховання, освіта, трудова діяльність і т.д.), демографічні (стать, вік, володіння мовою, наявність сім'ї), культурні, політичні, економічні (інфляція, рівень доходу і т.д.) [10].

Робоча група з розробки національної стратегії фінансової грамотності Австралії при описі кредитної поведінкової молоді спиралася на такі фактори, як зовнішні обставини, соціально-економічна обстановка, особистісні характеристики, навички та спосіб вибору інформації населенням.

Аналізуючи сучасні напрацювання різних дослідників, Т. Куімар виділив внутрішні чинники: фінансову грамотність, стать, вік, фокус на фінансові питання, когнітивні установки, сімейну динаміку, структуру домогосподарства, психологічні характеристики, здоров'я, а також зовнішні фактори, в числі яких національна культура, релігія, фінансова невизначеність, доступ до фінансових консультацій, географія, демографія, розвиненість фінансової системи, економічні умови [69].

Як бачимо, одні класифікації досить вузькі, оскільки розподіл факторів на об'єктивні і суб'єктивні (Н. Гондік, А. Зотова, І. Давиденко) є недостатньо чітким, так, наприклад, незрозуміло, наскільки об'єктивними є соціально-демографічні фактори (стать, вік, рід занять та ін.). Інші класифікації (Е. Галішнікової, Т. Куімара) навпроти, є занадто великими і недостатньо структурованими.

Роботи дослідників свідчать, що помітною рисою розумної з фінансової точки зору поведінкою молодої людини є здатність жити за наявними коштами, стежити за станом своїх фінансів, планувати свої майбутні доходи і витрати, правильно вибирати фінансові продукти та

інструменти, а також орієнтуватися в ключових фінансових питаннях. У той же час важливою є здатність диференціювати різні варіанти фінансових рішень, будувати плани на майбутнє і усвідомлено реагувати на те, що відбувається в суспільстві.

Таким чином, соціокультурні установки щодо витрат і накопичень грошових коштів, знання про сучасні фінансові продукти і послуги, досвід їх використання безпосередньо впливають на реальну фінансову поведінку молодої людини.

Детермінанти, що визначають фінансову поведінку молодої людини, доцільно розділити на дві категорії: особистісні (спроможність особистості до прийняття тих чи інших фінансових рішень, що включають фінансову грамотність і соціально-демографічні характеристики) і зовнішні (існуючі можливості для прийняття рішень, що включають інфраструктурні, географічні та фінансові можливості) (Рис. 2.1).

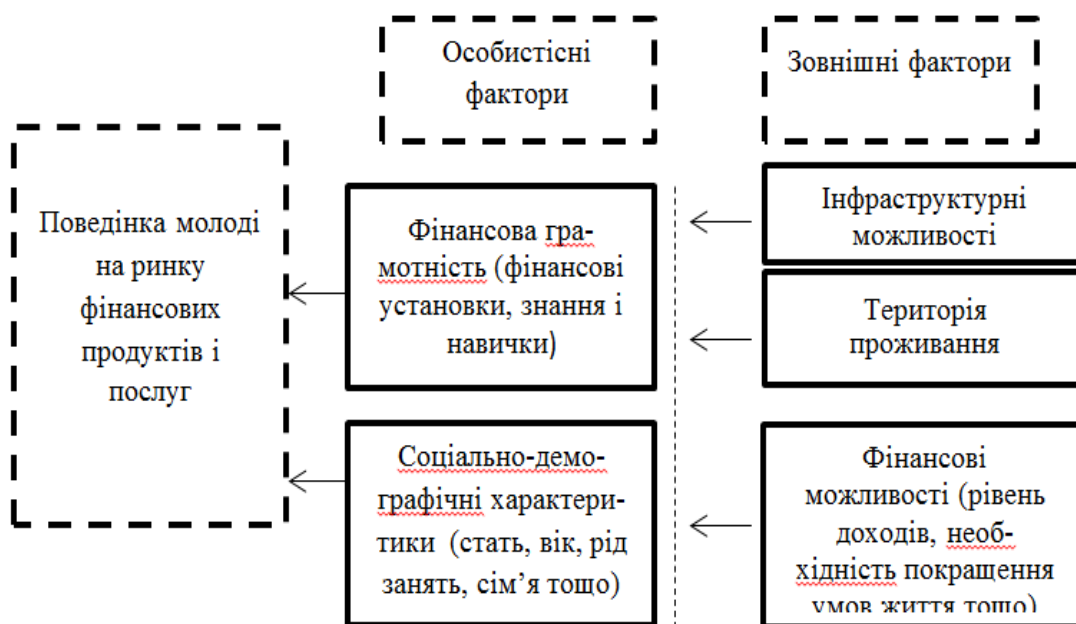

Рис. 2.1. Основні фактори, що визначають фінансову поведінку населення

Примітка. Побудовано автором

Варто відзначити, що на внутрішні фактори також впливають і зовнішні, оскільки, наприклад, при зміні місця проживання у людини може з'явитися набагато більше можливостей (завдяки новій більш прибутковій роботі, більшому доступі до різних фінансових організацій і консультацій і т.д.), що в свою чергу може позитивно або негативно вплинути на її фінансову грамотність.

Зупинимось на даній системі факторів детальніше.

1. Зовнішні фактори, що впливають на прийняття рішень фінансового характеру. Вплив на фінансову поведінку населення надають інфраструктурні (наявність фінансових організацій, доступу до фінансової інформації, можливість отримання фінансових консультацій і т.д.) і фінансові можливості (рівень доходу, необхідність поліпшення житлових умов і т.д.), а також територія проживання (рівень урбанізації, географічні та політичні особливості і т.д.).

За оцінками дослідників, відмінною рисою соціальної структури сучасного українського суспільства стала його стратифікація за соціально-демографічними (соціальним статусом і рівнем доходів) і територіальними ознаками, які роблять безпосередній вплив на формування різних моделей фінансової поведінки. особливу значущість впливу рівня матеріального достатку на фінансову поведінку (в першу чергу ощадну) підкреслює Е. Галішнікова, [10].

У певних ситуаціях фінансова поведінка дійсно залежить від фінансових можливостей людини. Однак варто пам'ятати про те, що, проживаючи на одній і тій ж території, люди з однаковим рівнем доходу, маючи рівні інфраструктурні можливості, нерідко демонструють різну фінансову поведінку.

2. Особистісні особливості людини при прийнятті рішень фінансового характеру. Дана група детермінант залежить безпосередньо від самої людини. Саме особистісні особливості (до яких можна віднести рівень фінансової грамотності та соціально-демографічні характеристики)

безпосередньо впливають на прийняття фінансових рішень і, отже, фінансову поведінку. Так, на думку М. Шульгіна, в будь-якій економічній системі діє людина зі своїми емоціями, потребами, цільовими установками, уявленнями, здібностями, які впливають на її економічну поведінку [60].

Не зупиняючись окремо на соціально-демографічних характеристиках, перейдемо до фінансової грамотності. Оскільки, особистісні особливості людини, а саме її фінансова грамотність є одним з ключових критеріїв, що визначають фінансову поведінку. Цю точку зору можна зустріти, наприклад, в працях Д. Шевченко і А. Давиденко, які вказують, що на кредитну поведінку впливають як рівень доходів, так і фінансова грамотність [14].

Аналіз публікацій показують, що не всі дії молодих людей на ринку фінансових продуктів і послуг визначаються лише матеріальним достатком.

При цьому важливо відзначити, що рівень доходу ніяк не впливає на схильність до отримання кредитів: частка тих, хто ніколи не брав кредитів, в різних дохідних групах не відрізняється від показника в цілому по вибірці (близько 40%).

Рівень фінансової грамотності дозволяє простежити більш чіткі тенденції на відміну від рівня доходу. Так, можна бачити, що більш фінансово грамотні люди схильні до менш ризикових кредитних стратегій: 23% опитаних з рівнем фінансової грамотності вище середнього виплачують за взятими кредитними зобов'язаннями не більше чверті свого доходу.

Люди із середнім рівнем фінансової грамотності дотримуються більш ризикових стратегій - 13% виплачували по кредитах більше чверті свого доходу. Ті ж, чий рівень фінансової грамотності нижче середнього, демонструють відсутність інтересу до кредитних продуктів (51% респондентів ніколи не брав кредитів). Таким чином, більш раціональна і відповідальна фінансова поведінка відповідає більш високому рівню фінансової грамотності.

Варто відзначити, що в певних ситуаціях фінансова поведінка залежить як від фінансової грамотності, так і від рівня доходів. Можна зробити

висновок про те, що стратегія прийняття кредитних та інвестиційних рішень в домашньому господарстві добре ілюструє як рівень доходів, так і рівень фінансової грамотності, що ж стосується кредитних стратегій, то більш наочним стає показник рівня фінансової грамотності.

Аналіз типової поведінки молоді при прийнятті рішень фінансового характеру та визначальних його чинників є актуальним завданням для всіх суб'єктів фінансового сектора. З точки зору економіки країни недостатнє залучення населення в споживання фінансових продуктів і послуг означає обмеження рівня і якості заощаджень і фінансових вливань, які впливають на економічний потенціал. У ряді країн (США, Великобританія, Австралія, Чехія, Корея та ін.) підвищення рівня фінансових знань виступає як інструмент державної політики. Відомості про рівні фінансової грамотності різних територій дозволяють іноземним урядам виявити пріоритетні точки розвитку даного напрямку, канали поширення фінансової інформації, її характеристики і цільові групи [52].

За оцінками І. Манахова, компетентний споживач, який володіє фінансовою грамотністю і фінансовими можливостями, здатний ефективно розпоряджатися своїми засобами, вибирати дійсно потрібний для себе продукт. У зв'язку з цим фінансова грамотність стає важливим засобом від бідності, одним із способів зниження економічних ризиків [34].

Таким чином, на відміну від існуючих підходів (акцентують увагу на рівні доходів населення) в якості одного з ключових детермінантів, що визначають фінансову поведінку населення, пропонується розглядати рівень фінансової грамотності, представлений на підставі аналітичної оцінки знань про фінанси, соціокультурні установки і фінансові навички. Саме цей рівень в більшій мірі впливає на стратегії прийняття ощадних, інвестиційних і кредитних рішень сучасною молоддю. Виділення внутрішніх і зовнішніх чинників поведінки, визначення їх взаємозв'язку і ролі фінансової грамотності дозволяє розширити теоретичні основи аналізу фінансової поведінки населення. З практичної точки зору краще розуміння факторів, що

обумовлюють поведінку сучасної молоді при прийнятті рішень фінансового характеру, дозволяє визначати чіткіші стратегії розвитку фінансового сектора як органам влади, так і представникам бізнес-середовища. Наприклад, використання кредитних організацій не тільки даних про доходи, а й відомостей про фінансову грамотність споживачів могло б допомогти побудові більш ефективних скорингових систем оцінки позичальників і зниження кредитних ризиків.

До числа пояснювальних концепцій кредитної поведінки індивідів відносить дослідження, проведене С. Лі, П. Уєблі і К. Уолкером, де було виділено вісім основних факторів, що детермінують кредитну поведінку молодих людей [84, 144]

Рис. 2.2. Детермінанти кредитної поведінки молоді

Примітка. Побудовано автором

1. Соціальне схвалення боргів: оскільки в сучасному світі спостерігається зміщення громадської думки від засудження боргів до підтримки кредитів, то в даний час до запозичень у формі банківських кредитів ставляться досить терпимо і навіть заохочують їх. Так, за результатами дослідження кредитної поведінки населення 36% українців згодні з тим, що «кредити – це чудова можливість отримати вподобану річ».

2. Економічна соціалізація: сім'ї, в яких до будь-яких форм запозичення відносяться терпимо, відтворюватимуть дану модель кредитної поведінки в наступних поколіннях.

3. Соціальне порівняння: якщо люди орієнтуються на більш дохідні стратифікаційні групи і намагаються жити за принципом «не гірше за інших», то їм набагато простіше взяти кредит.

4. Управління грошовими коштами (особистими фінансами): фінансові проблеми можуть виникнути внаслідок нездатності індивіда управляти доходами та витратами, в цілому здійснювати персональне фінансове планування.

5. Споживча поведінка: занадто високі споживчі запити (наприклад, в предметах розкоші), товари тривалого користування призводять до виникнення боргів.

6. Тимчасовий горизонт: чим менш реалістичним він представляється індивіду, тим простіше вдатися до будь-яких форм запозичень, в тому числі до отримання кредиту.

7. Ставлення до боргу (кредитні установки): якщо індивід не відчуває почуття занепокоєння або жалю, коли йому доводиться вдаватися до запозичень, то швидше за все його кредитна поведінка буде вираженою.

8. Фаталізм: чим більше у людини проявляється зовнішній локус контролю, тим вища ймовірність, що вона стане впевненим позичальником.

У контексті проведеного дослідження кредитну поведінку слід розглядати як соціальне явище, що дозволить типологізувати поведінку населення (позичальників) на ринку кредитів за двома критеріями:

1) схвалення по відношенню до кредитів (схильність індивіда до запозичень);

2) наявність або відсутність кредитного досвіду.

В цілому ідею виявлення специфічних станів індивіда, що передують його реальній поведінці, розвивають багато дослідників як в соціології, так і в соціальній психології [3].

Під соціальною установкою слід розуміти будь-які особисті переконання, намір і цінності індивіда, придбані ним в процесі соціалізації. На думку автора, соціальні установки індивідів по кредитній модальності можуть бути позитивними, негативними, нейтральними і амбівалентними (рис. 2.3). Кредитна модальність являє собою категорію, що характеризується різними способами дій індивідів на ринку банківського споживчого кредитування, що формуються під впливом суб'єктивно-ментальних факторів.

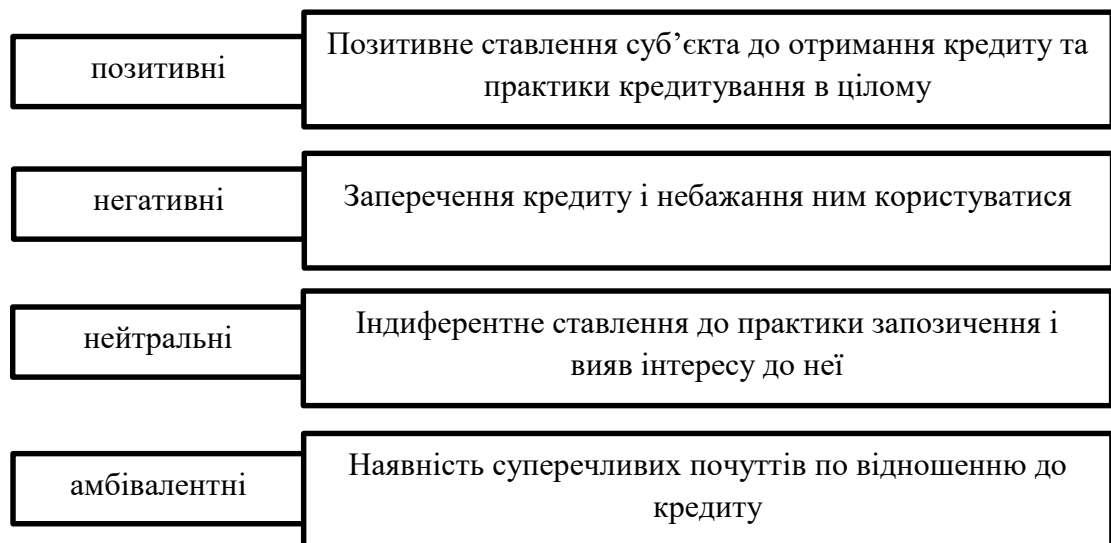

Рис. 2.3. Види соціальних установок по кредитній модальності

Примітка. Побудовано автором

Поряд з кредитними установками для побудови типологізації кредитної поведінки використовується другий критерій - кредитний досвід індивіда, який розглядається з точки зору наявності чи відсутності в індивіда практики отримання кредиту. Необхідність включення даного критерію в

типологізацію кредитної поведінки населення обумовлена тим, що кредитний досвід дає інформацію про минуле та сьогодення поведінки індивіда, що є важливим доповненням до першого критерію, оскільки слід орієнтуватися не тільки на певне ставлення індивіда до практики отримання кредиту, але і на реальну його поведінку.

Відповідно до виділених критеріїв, залежно від їх поєднання, побудована матриця кредитної поведінки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Матриця кредитної поведінки індивідів

Установки по відношенню до кредиту			
Кредитний досвід	позитивні	негативні	нейтральні
Наявний	впевнені позичальники	вимушені позичальники	байдужі позичальники
відсутній	потенційні позичальники	антипозичальники	малоймовірні позичальники

Примітка. Побудовано на основі [20, 26]

Кредитна поведінка виступає в якості одного з механізмів ринкової економіки, а також вимушеної стратегії в досягненні бажаного способу життя. Необхідність акцентування уваги на ретельному вивченні кредитної поведінки різних груп споживачів обумовлена тим, що вона формується під дією цілої сукупності взаємозалежних факторів, що включають в себе різні мотиви і набір соціальних цінностей.

2.2. Аналіз кредитної поведінки сучасної молоді у контексті підвищення рівня фінансової грамотності

Молоде покоління найбільш мобільне в сфері зміни ціннісних орієнтацій, економічних установок, фінансової та кредитної поведінки. У зв'язку з цим специфіка кредитної поведінки молоді виражається, перш за все, в мотиваційній сфері даної поведінки.

Дослідження в області вивчення кредитної поведінки молоді в даний час набувають особливої актуальності. Дана обставина обумовлена активним розвитком ринку кредитних послуг, що породжує формування нової фінансової культури.

Згідно з даними регулярного дослідження ринку банківських кредитних послуг для фізичних осіб, що здійснюється компанією GfK Ukraine, у 2021 р. позики в банках взяли 8,8% дорослого населення України (віком від 16 років), хоча у попередні періоди цей показник був значно вищим (рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Використання банківських кредитів населенням України віком понад 16 років у 2010-2021 рр.

Примітка. Побудовано на основі [38]

Серед переваг у молоді відзначається використання кредитних карт (12%) і кредити готівкою (11%). Такі кредитні продукти, як іпотека та

автокредити, не популярні у клієнтів 18-25 років [27]. На думку експертів, банки неохоче кредитують молодь через відсутність стабільного доходу і низької фінансової дисципліни. Позичальники у віці до 25 років не завжди здатні адекватно оцінювати довгострокове кредитне навантаження: так, 25% позичальників допускають регулярні прострочення за кредитними договорами. Для порівняння, серед позичальників більш старшого віку таких порушень кредитних зобов'язань не більше 13% [27]. Тому можемо стверджувати, що важливими «симптомами» кредитної залежності українців є відсутність критичного аналізу власних фінансових можливостей через нездатність протистояти природному бажанню людини «жити зараз» і «жити добре».

До головних причин такої залежності фахівці відносять [56, 94]:

- намагання позиціонувати себе значно краще, ніж дозволяють власні фінансові можливості;
- прагнення «жити добре зараз», не замислюючись про своє фінансове майбутнє;
- гіперболізована любов до шопінгу, імпульсивних покупок;
- невміння прорахувати особисті фінансові можливості, ефективно управляти доходами і витратами сімейного бюджету;
- відсутність заощаджень на непередбачені витрати;
- втрата роботи чи інших джерел доходів;
- агресивний вплив на підсвідомість окремих видів сучасної реклами тощо.

Л. Кулиба та А. Вірченко [31, 4] зазначають, що широкий спектр чинників, що впливають на високий рівень надмірної заборгованості українців, можна об'єднати у кілька груп:

- макроекономічні чинники (зниження реального індексу заробітної плати, коливання рівня безробіття);

- вартість життя (зростання індексу споживчих цін та обмінного курсу зменшує купівельну спроможність населення, підвищуючи потребу в позиках);

- особисті несприятливі обставини тощо;

- загальне ставлення до погашення кредитів;

- фінансові можливості родини;

- низка чинників з боку фінансових інституцій (слабка стратегія запобігання ризику, збільшення асортименту кредитних продуктів, підвищення ролі небанківських організацій на ринку кредитів, високий рівень затребуваності кредитних продуктів у суспільстві).

Розвиток ринку кредитування населення пов'язаний з появою та розвитком споживчого кредитування зокрема та розвитком кредитування фізичних осіб в цілому. Ринок кредитування населення представлений різноманітними видами кредитів такими як: споживчий кредит, іпотечний кредит, освітній кредит, товарний кредит, кредит молодій сім'ї і багато інших. Залежно від цілей виділяють такі види кредиту: короткостроковий (до 1 року), наприклад, на відпочинок; середньостроковий (до 5 років) – на освіту; довгостроковий (більше 5 років) – на купівлю нерухомості [56, 95].

Важливе місце в системі активних банківських операцій посідають споживчі кредити, існування яких зумовлене повсякчас зростаючими потребами населення та недостатністю вільних коштів, які можна було б використати для їхнього вирішення. Саме за допомогою залучення споживчих кредитів усувається така невідповідність між потребами та наявними засобами для їх задоволення. Разом з тим, розвиток споживчого кредитування в останні роки став фактором, що ускладнює не лише фінансову поведінку, але й кредитну, оскільки завдяки розвитку великої кількості доступних видів споживчого кредиту в нинішній економіці споживчі та ощадні кредити втратили колишню альтернативність.

У Європі кількість користувачів споживчих кредитів в 50% перевищує українські показники, тоді як в США – в 75. При цьому вирішальну роль

відіграє ціна кредиту. Так, ціна кредиту на покупку автомобіля і Великобританії складає 2-3% в рік, тоді як в Україні – до 35-50% річних. При цьому кредит на покупку автомобіля у Великобританії оформляють, як правило, на 3 роки, а ціна автомобіля збільшується на 8-10%. Французи за кредит на покупку автомобіля платять 7-8% в рік, тоді як на покупку побутової техніки – близько 10%. Споживчі кредити в Німеччині коштують від 9 до 12% річних.

Друге місце після банківських споживчих кредитів займає авто кредитування, основними умовами якого є: цільове направлення коштів на купівлю автомобіля; забезпеченість (кредит видається під заставу авто); платність (в середньому кредити видають під 17-20% річних у гривнях на довготривалий термін кредитування – до 5-7 років); початковий внесок 10-30% від вартості авто; страхування автомобіля [38].

На нашу думку, важливим напрямом кредитування, який сприятиме доступності вищої освіти для українських громадян може стати розвинутий ринок освітнього кредитування, основна ідея якого полягає в розриві замкнутого кола: відсутність необхідної речі- скромний заробіток- відсутність грошей на придбання бажаної речі - відсутність необхідної речі.

Як свідчать матеріали проведеного в Україні дослідження [31], основним джерелом отриманих молоддю кредитів є банківські установи.

Інші ж фінансові інституції є менш поширеними серед населення (рис. 2.5.).

Необхідно зауважити, що переважна частина позичальників (а саме 87%) сплачує лише один кредит. Два кредити сплачують 11% позичальників. Більше двох кредитів сплачують 2% позичальників. Причому середня кількість кредитів на 1 позичальника становить 1,15 [38].

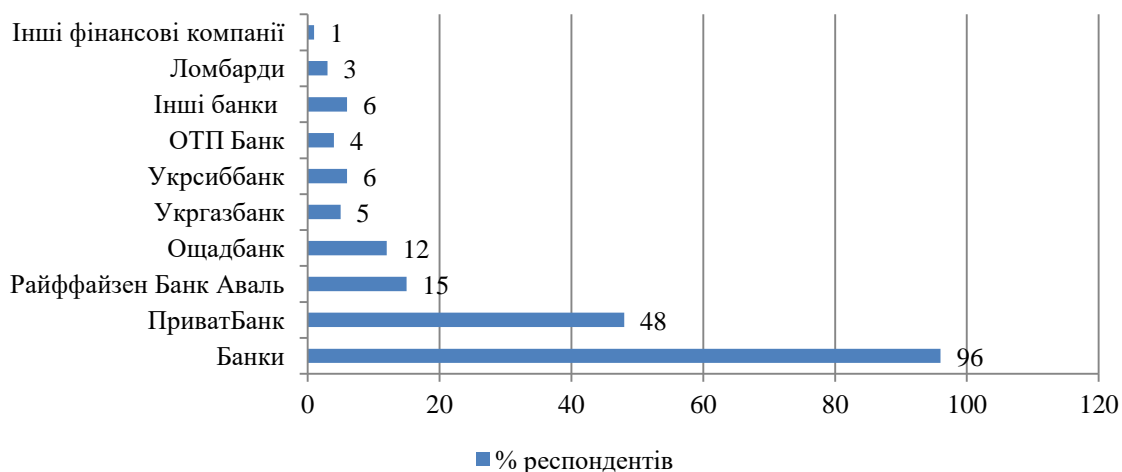

Рис.2.5. Відсоток респондентів, які мали відкриті кредити у фінансово-кредитних установах України

Примітка. Побудовано за даними [38]

Структура чистих гривневих кредитів фізичним особам за цільовим призначенням подана на рис. 2.6.

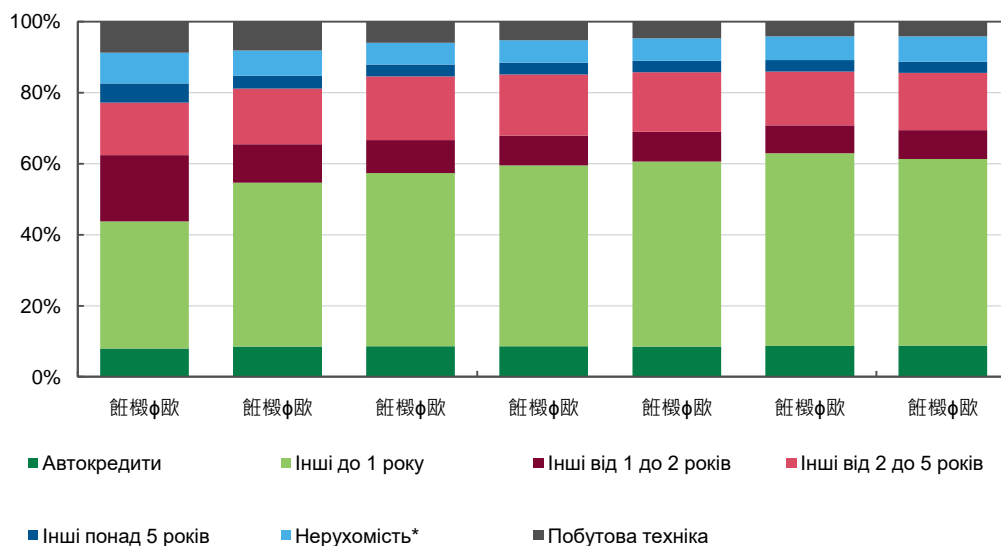

Рис. 2.6. Структура чистих гривневих кредитів фізичним особам за цільовим призначенням

Примітка. Побудовано за даними [38]

Обсяг споживчих кредитів склав 137,3 млрд. грн. у 2017 р., а станом на 01.09.2020 р. зріс до 182,2 млрд. грн., тобто на 75,4 %. Частка споживчих кредитів у їх загальному обсязі зросла із 59,7 % до 83,8 %.

Причиною зростання споживчих кредитів у 2017–2019 роках стала висока дохідність сегменту, що спонукало банки видавати більше кредитів. І з боку позичальників активний попит на кредити зумовило зростання доходів населення та відповідне поліпшення споживчої впевненості.

Обсяг кредитів, наданих населенню на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, зменшувався щорічно, починаючи із 66,2 млрд. грн. у 2015 році до 35,5 млрд. грн. у 2020 році, тобто на 46,4 %. Варто зазначити, що у структурі роздрібного кредитного портфеля банків іпотечні кредити протягом усього періоду не перевищували 20,0 %. Така ситуація вказує на те, що наразі українські банки більшою мірою готові надавати дороговартісні короткострокові та карткові кредити. На рис. 2.6. наведено показники обсягів кредитів, наданих фізичним особам за цільовим спрямуванням коштів, із зазначенням відповідних строків погашення. Якість роздрібного кредитного портфеля банків значною мірою визначається наявністю стійкої тенденції до зростання довгострокового кредитування, яке би свідчило про можливість банків формувати відповідну ресурсну базу, а також можливість фізичних осіб погашати такі позики.

Дані, наведені на рис. 2.6., свідчать, що на кінець 2019 року обсяги споживчих кредитів із строками погашення до 1 року і від 1 року до 5 років зросли на 167,2 % і на 102,7 %, відповідно. Натомість споживчі кредити, надані на термін понад 5 років, зменшилися на 41,2 %. Щодо іпотечних кредитів, то за строками погашення спостерігалася тенденція до їх зменшення: кредити, надані на термін до 1 року, зменшилися на 90,5 %, а на понад 10 років – на 51,4 %. У той же час, за наявності місця роботи й заробітної плати важливу роль для позичальника відіграє процентна ставка за користування кредитом, яка є ціною запозичених коштів.

Таблиця 2.2

Відсоткові ставки українських банків за кредитами фізичних осіб
у розрізі валют і строків погашення у 2015-2020 рр. (на кінець року, %)

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Середньозважена відсоткова ставка у національній валюті, у тому числі:	28,3	30,7	29,2	30,4	33,1	31,3
до 1 року	29,3	30,7	29,5	30,6	37,5	37,0
від 1 до 5 років	30,6	32,8	29,5	33,6	29,8	31,7
понад 5 років	13,3	16,6	21,7	20,2	21,5	18,1
Середньозважена відсоткова ставка в іноземній валюті, у тому числі:	14,2	14,3	16,1	11,6	9,0	21,9
до 1 року	12,5	2,8	6,7	10,7	8,9	5,7
від 1 до 5 років	11,2	11,7	10,5	8,3	8,3	8,5
понад 5 років	10,3	8,3	9,4	8,2	8,5	8,6

Примітка. Побудовано за даними [38]

Дані, наведені в таблиці 2.2, свідчать про незначне зростання процентної ставки за споживчими кредитами.

Аналіз відсоткових ставок за споживчими кредитами, наданими у національній валюті у розрізі строковості, показав, що ціна кредитів до 1 року є значно вищою за ціну кредитів, наданих на термін понад 5 років: 37,0 % проти 18,1 % у 2020 році. Вартість кредитів до 1-го року та понад 5 років протягом періоду зросла на 8,2 в.п., а вартість кредитів та від 1-го до 5-ти років суттєво не змінилася і становила 31,7 %. Дані НБУ щодо вартості кредитів для населення свідчать про те, що протягом аналізованого періоду найдорожчими були кредити готівкою, відсоткова ставка за якими складала у середньому 79,3 % річних. Відсоткова ставка за картковими кредитами у середньому становила 60,5 %. Високі значення кредитних ставок пояснюються високими ризиками цих видів кредитування, адже такі позики надаються без забезпечення та гарантій [38]. Що стосується вартості роздрібних кредитів в іноземній валюті, то протягом періоду вони знизилися за всіма строками надання у середньому на 3,1 в.п. і на кінець аналізованого

періоду становили 8,5 %. У цьому аспекті варто зазначити, що згідно із чинним законодавством України, з 2011 року фізичним особам заборонено надавати кредит в іноземній валюті. Національний банк зобов'язав банки надавати валютні кредити юридичним особам малого бізнесу та підприємцям виключно для оплати їх зовнішньоекономічних зобов'язань. Дослідження ринку роздрібних банківських послуг в Україні дозволило виявити основні проблеми його функціонування та визначитися із напрямками вдосконалення організації кредитних послуг у контексті впровадження у сферу роздрібного бізнесу новітніх моделей управління, технологій та продуктів, зважаючи на сучасні українські політичні та економічні реалії.

2.3. Оцінка рівня фінансової грамотності сучасної молоді

У нашому дослідженні під фінансовою грамотністю розуміється узагальнена характеристика фінансових компетенцій та дій людини, що передбачає органічне поєднання знань, практичних умінь, поінформованості та розуміння особистої відповідальності. Фінансова грамотність, таким чином, характеризує знання та діяльну сторону фінансової поведінки.

Важливо розуміти, що фінансова грамотність - це не просто додаткові знання та вміння для тих, хто прагне покращити свій матеріальний добробут, а невід'ємна компетенція всіх індивідів, обов'язкова складова життя.

У практиці вітчизняних досліджень для оцінки рівня фінансової грамотності населення широко використовуються два прийоми: 1) проведення тестувань громадян з теоретичних знань про фінанси (наприклад, тестування на різноманітних інтернет-ресурсах - сайтах); 2) моніторингові соціологічні дослідження фінансової грамотності населення (наприклад, опитування Національного агентства).

У зарубіжній науці виділяється два підходи до оцінки рівня фінансової грамотності населення. Перший у більшій мірі акцентує увагу на грамотності, тобто на рівні знання та розуміння (financial literacy), хоч і

включає питання на навички, установки та поведінку, які необхідні для прийняття правильних фінансових рішень та досягнення індивідуального фінансового благополуччя (методика Організації економічного співробітництва та розвитку). Другий орієнтується на вимір рівня компетентності, тобто оцінює особливості застосування знань на практиці (financial capability, методика Світового банку) [69].

Однак у країнах з нестабільною системою фінансових інститутів, де багато аспектів взаємодії контрагентів недостатньо налагоджені та де йде поступове наповнення та ускладнення фінансових відносин (як у нашій країні), досить важко в емпіричних дослідженнях реалізувати комплексний підхід до виміру фінансової грамотності.

Для дослідження кредитної поведінки населення конкретної території (Тернопільської області) ми відібрали кілька питань, що поєднують у собі вимір знань та компетенцій.

Поряд із самостійною оцінкою респондентами власних знань та умінь щодо управління особистими фінансами, задавалися перевіірочні питання, створені задля виявлення реальних навичок індивідів у сфері ведення молодими людьми сімейного бюджету, стратегії розпорядження доходами, підписання договорів, порівняння послуг, користування кредитними послугами (табл. 2.3.).

Для узагальненої оцінки рівня фінансової грамотності населення у нашому дослідженні використовується індекс фінансової грамотності, який є бальною оцінкою і розраховується як сума частин (в %) правильних відповідей на 4 питання, що характеризують фінансові знання, навички та установки, поділені на 100. Наприклад, якщо на перше запитання правильно відповіли (тобто вказали варіант «Так, ми ведемо облік усіх коштів, фіксуючи всі надходження та витрати») 15% респондентів, на другий, відповідно, 40%, на третій - 25% і на четвертий – 10%, то індекс фінансової грамотності становитиме 0,9 бала. Чим ближче значення розрахованого індексу до 4 балів, тим вищі фінансові компетенції населення (табл. 2.4.).

Таблиця 2.3.

Перелік питань для оцінки рівня фінансової грамотності населення

№ п/п	Формулювання питання	Об'єкт оцінки
1	Як Ви (Ваша родина) зазвичай розпоряджаєтесь своїми доходами?	установка
2	Наскільки Ви довіряєте наступним фінансовим організаціям (банки, страхові компанії, інвестиційні компанії, мікрофінансові організації)?	установка
3	Кредити допомагають у вирішенні деяких проблем і складних життєвих ситуацій	установка
4	Скажіть, будь ласка, Ви самі чи хтось у Вашій родині веде письмовий облік доходів та витрат?	Навичка+установка
5	При купівлі фінансової послуги між покупцем та фінансовою організацією укладається договір, у якому прописуються умови надання послуги, правничий та обов'язки сторін. Яке з тверджень більше відповідає Вашій практиці підписання таких договорів?	Навичка
6	Як часто перед придбанням тієї чи іншої фінансової послуги Ви порівнюєте умови її надання у різних компаніях?	Навичка

Примітка. *Складено автором*

Оскільки відображенням фінансової грамотності насправді виступає фінансова поведінка, тобто сукупність конкретних дій індивіда з власними фінансовими ресурсами, необхідними є оцінка поширеності кредитних практик та аналіз їх ключових характеристик (частота відкладання коштів, розмір щомісячного платежу та випадки прострочення виплат за кредитом).

Крім того, крім безпосередньої оцінки деяких складових фінансової грамотності для розробки дієвих програм необхідно мати уявлення про те, які фінансові питання цікаві самим людям, про які фінансові продукти та послуги вони хотіли б знати більше, що також було враховано під час проведення дослідження.

Фінансова грамотність молоді Тернопільської області щодо суб'єктивної оцінки знаходиться на задовільному рівні, при цьому багато в чому збігаючись із оцінками осіб середнього віку та перевищуючи оцінки пенсіонерів (рис. 2.7., рис. 2.8.)

Таблиця 2.4.

Питання, що використовуються при розрахунку індексу фінансової грамотності

№	Питання	Врахована відповідь	Фінансова компетенція
1	Скажіть, будь ласка, Ви самі чи хтось у Вашій родині веде письмовий облік доходів та витрат?	Так, ми ведемо облік усіх коштів, фіксуючи все надходження та витрати	Навичка (+ установка)
2	При купівлі фінансової послуги між покупцем та фінансовою організацією укладається договір, у якому прописуються умови надання послуги, правничий та обов'язки сторін. Яке із тверджень більше відповідає Вашій практиці	Підписую тільки після того, як уважно прочитаю договір та проясню всі незрозумілі моменти підписання таких договорів?	Навичка
3	Як часто перед придбанням тієї чи іншої фінансової послуги Ви порівнюєте умови її надання у різних компаніях?	Завжди	Навичка
4	Кредити допомагають у вирішенні деяких проблем і складних життєвих ситуацій	Так, звичайно	Знання
<p>Інтерпретація: Високий рівень ФГ (3 - 4 бали) - 75 - 100% правильних відповідей з кожного питання. Середній рівень ФГ (2 – 3 бали) – 50 – 75% правильних відповідей з кожного питання. Низький рівень ФГ (менше 2 балів) – менше 50% правильних відповідей з кожного питання.</p>			

Примітка. *Складено автором*

За 2020 – 2021 роки відзначається певна позитивна динаміка: на 5% збільшилася частка тих, які характеризують свої знання як «хороші» та «відмінні», на 3% зросла частка задовільних оцінок, на 8% знизилася частка незадовільних оцінок. Однак опитування 2021 року зафіксував вищий у порівнянні з поточним рівень суб'єктивної фінансової грамотності.

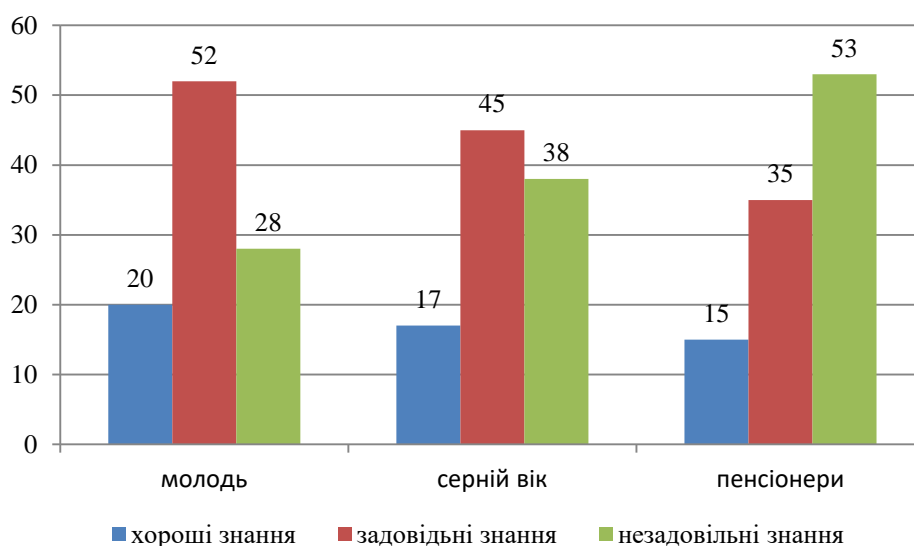

Рис. 2.7. Самоідентифікація населення щодо фінансової грамотності, % від загальної кількості опитаних (2020 р.)

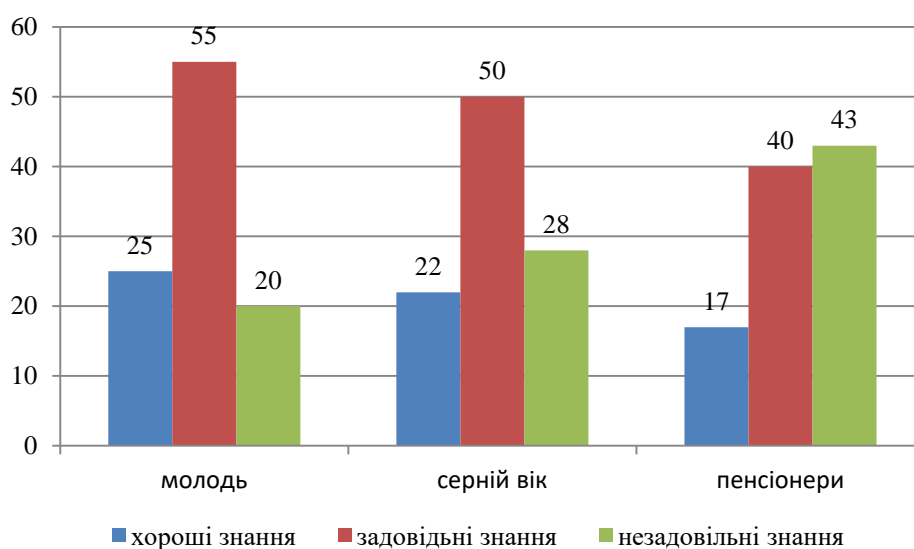

Рис. 2.8. Самоідентифікація населення щодо фінансової грамотності, % від загальної кількості опитаних (2021 р.)

Для виділення особливостей молоді у дослідженні проводиться зіставлення умовних поколінь: молодь (від 18 до 30 років), особи середнього віку (від 30 до 55 (60) років), пенсіонери (від 55 (60) років та старше).

Опитування проводилося у 2020 року та у 2021 році після проведення відповідної роз'яснювальної роботи та відповідних тренінгів. Основою фінансової грамотності прийнято вважати ведення домашнього бюджету.

Однак як серед молоді, так і у представників двох інших «умовних поколінь» облік грошових потоків у сім'ї не є поширеною практикою. Тільки кожен п'ятий опитаний з тієї або іншим ступенем конкретики фіксує доходи та витрати: 9% враховують усі потоки коштів, 13% відстежують їх частково. Значна частка молоді (49%) займається так званим «ментальним обліком», коли фактично жодних записів надходжень та витрат не виробляється, але передбачається деяка поінформованість щодо ситуації із сімейними фінансами. Практично третина опитаної молоді (29%) взагалі не уявляють, як співвідносяться їх доходи та витрати. Особи середнього віку та пенсіонери більш дисципліновані у сфері цієї фінансової компетенції - для них більшою мірою характерне ведення письмового обліку, тоді як повна відмова від ведення сімейного бюджету поширена у меншій мірі.

Проте загалом у період спостережень ситуація невтішна - ведення обліку коштів для багатьох громадян, як для представників молодіжної групи, втрачає свою актуальність. Багато в чому така тенденція обумовлена змінами зовнішньополітичної ситуації, коливаннями на фінансовому ринку та зниженням темпів зростання доходів населення.

Показово те, що серед молоді питома вага тих, хто здійснює планування, помітно більша – 33% молодих людей будують фінансові плани (проти 27% осіб середнього віку та 15% пенсіонерів). Ймовірно, тут свою роль відіграє прагнення молоді задовольняти різноманітні потреби «тут і зараз» (придбання і облаштування житла, покупка машини, додаткова освіта, відпочинок), що часто неможливо без звернення до кредитів, які природним чином змушують планувати пріоритетність потреб, що задовольняються.

Проте специфіка національної ментальності (надія «на авось», патерналістські настрої) поряд із невисоким рівнем доходів, позначеними вище особливостями ведення сімейного бюджету та фінансового планування ускладнює освоєння різними групами населення довгострокових стратегій заощадження, кредитування, інвестування та страхування. Насамперед це проявляється у переважанні споживчих установок над ощадними. Поряд з

людьми середнього віку та пенсіонерами, молодь більшою мірою орієнтована на споживання задоволення поточних потреб, причому або повністю витрачає кошти (44% у 2021 р.), або зберігає гроші, що залишилися після задоволення всіх потреб (40%). Лише 16% молодих людей вважають за краще спочатку поповнити свої накопичення, а вже потім переходити до витрат.

Важливий компонент фінансової грамотності – практика порівняння умов надання фінансових послуг. За даному аспекту поведінка молоді дещо відрізняється від інших «умовних поколінь». Ніколи не порівнюють умови фінансових послуг, що надаються різними організаціями, 13% молодих людей; близько 22% іноді проводять таке зіставлення. Лише кожен п'ятий представник молодіжної групи (22%) стверджує, що завжди проводить пошукову компанію з метою вибору більш відповідних йому умов. Необхідно звернути увагу на значну частку «важко відповісти» – більше 40%. Можливо, це пов'язано з використанням молоддю (як і основною масою населення області) одноманітних фінансових продуктів (зарплатні картки, короткострокові вклади, споживчі кредити). Варто відмітити що люди середнього віку трохи частіше, ніж молоді, порівнюють фінансові послуги перед їх придбанням, тоді як серед пенсіонерів дана практика поширена найменшою мірою.

Серед молоді також помірковано поширена навичка читання та розуміння умов договорів з фінансовими організаціями під час їх підписання. У 2020 – 2021 роках тільки близько 37% молодих людей при придбанні фінансової послуги підписували договір після уважного прочитання та прояснення всіх незрозумілих моментів. Цей факт не можна однозначно оцінити як позитивний, оскільки серед молоді велика частка тих, хто в принципі «не має досвіду підписання договорів» (30% у 2020 році, 29% у 2021 році), і тих, хто вагався з відповіддю (27% та 24% відповідно), що може бути наслідком влучення у вибірку фінансово пасивних громадян або

результатом впливу об'єктивних економічних умов, через які люди стали менше користуватися фінансових послуг.

Ще один аспект фінансової грамотності, включений у дослідження, – це ставлення до кредитування населення. Згідно з результатами опитувань, порядку третини молодих людей (37% у 2020 році 29% у 2021 році) чесно зізнаються, що користуються кредитними картками.

Розрахований за даними 2020 та 2021 років. індекс фінансової грамотності для одного з розглядуваних «умовних поколінь» перевищив 1 бал (з максимально можливих 4 балів): для молоді – 1,78 та 1,72 бали, для осіб середнього віку – 0,95 та 0,91 бала, для пенсіонерів – 0,74 та 0,59 бала. Отримані значення вкотре підтверджують низьку освоєність населенням області фінансових знань та навичок . Однак лише третина населення регіону хотіла б дізнатися більше про те, як вести облік доходів та витрат і як скласти фінансовий план.

Таким чином, розподіл суб'єктивних оцінок молоддю рівня власної фінансової грамотності узгоджується з результатами перевірочних питань і показує, що об'єктивно фінансові знання та навички молодого населення Тернопільської області можна охарактеризувати як задовільні. Основні слабкі зони фінансової грамотності, характерні як для молоді, так і для представників інших «умовних поколінь», концентруються навколо непостійності формування фінансових резервів (відсутність установки на заощадження), фрагментарного та нерегулярного контролю за рухом грошових коштів (відмова від ведення письмового обліку сімейного бюджету), низької схильності або відсутності звички до пошуку вигідних фінансових продуктів та їх порівнянні. Для молоді більшою мірою характерні проблеми слабкої звички до порівняння послуг та уважному ознайомленню з умовами договору. Можливе пояснення виявлених проблем може полягати не стільки в низькому рівні доходів населення, скільки у відсутності довгострокових фінансових цілей (тобто у малому горизонті планування).

Варто також зазначити, що молодь в силу своїх поведінкових особливостей (мобільності та сприйнятливості) швидше освоює ліберальні ринкові цінності, що полягають, насамперед всього, у схваленні ідеалів «масового споживання», можливо навіть у збитки розвитку власної економічної та громадянської активності. Споживчі орієнтації молоді вже сформовані, це не викликає сумнівів. Однак вони не підкріплені навичками грамотної фінансової поведінки та раціонального споживання, що не може не турбувати. Враховуючи, що кошти населення, що акумулюються організаціями фінансової сфери (насамперед – банками), формують ресурси для виробничого розвитку та економічного зростання, низька фінансова активність може стати перешкодою для успішного соціально-економічного розвитку території. Досвід багатьох розвинених країн, що мають Національні стратегії підвищення фінансової грамотності, показує, що це дійсно життєздатний інструмент розвитку грамотної і раціональної фінансової поведінки населення. Крім того, розвиток фінансових компетенцій населення неодмінно сприятиме підвищенню якості людського потенціалу, а отже, підвищить успішність модернізаційних змін у господарському та громадському житті країни, оскільки саме людський розвиток забезпечує конкурентні переваги економіки.

Висновки до розділу 2

1. Незначна участь молодих людей в інвестиційних процесах в Україні обумовлена не лише низьким рівнем доходів більшості населення, але й обмеженою схильністю до їх заощаджень, значною недовірою до інститутів заощаджень і обмеженим вибором інструментів капіталізації грошових заощаджень через недостатній розвиток ефективної інфраструктури фінансових ринків, яка могла б сприяти забезпеченню прозорості в процесі прийняття важливих фінансово-інвестиційних рішень і

слугувала б додатковим стимулом для збільшення організованих особистих заощаджень сучасної молоді.

2. Для населення кредитування є дієвим механізмом покращення життєвого рівня та зміни умов життя загалом. Окрім того, кредит не тільки сприяє повнішому задоволенню потреб сучасної молоді, а й породжує нові потреби, що впливають на збільшення суспільного виробництва товарів та послуг.

3. Рішення, які приймають молоді люди в процесі формування та реалізації власної кредитної поведінки, зовсім відрізняється від рішень, що приймають інші суб'єкти економічної діяльності як за цільовою спрямованістю, так і механізмом їх прийняття. Це пояснюється тим, що у більшості випадків доступний кредит дав можливість молодим людям, нездатним раціонально розпоряджатися своїми доходами, отримувати блага, які раніше не були їм доступні не через відсутність широкого асортименту товарів, низьких доходів, високих цін, а через ставлення людини до грошей.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ АКТИВІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Вектори посилення впливу фінансової грамотності на кредитну поведінку сучасної молоді

Формування фінансово грамотної особистості визначається як процес, в результаті якого отримані знання призводять до змін в фінансовій поведінці молоді, які їм дозволять приймати ефективніші та зваженіші фінансові рішення. Тому, визначимо вектори посилення впливу фінансової грамотності на кредитну поведінку сучасної молоді.

Ядром фінансової грамотності є набуття такої важливої компетентності як здатність трансформувати дохід від трудового капіталу, який є основним джерелом благополуччя в першій половині життєвого циклу, у фінансовий капітал, який підтримує звичний рівень споживання тоді, коли людський капітал вичерпується.

Фінансова грамотність розширює вибір стратегії кредитної поведінки, підвищує перспективи як отримання доходу, так і досягнення власної фінансової стабільності та незалежності.

Варто зазначити, що активна заощаджувальна поведінка людини, використання накопичувальних та страхових інструментів передбачає високий рівень фінансової грамотності, який дозволяє молодій людині взаємодіяти з фінансовими інститутами, широко використовувати продукти банківського сектору.

В Україні розвиток фінансової грамотності є важливим напрямом становлення середнього класу, стимулювання заощаджувальної поведінки населення як основи макроекономічної стабільності й розвитку сучасного фінансового сектору [54, 4].

Вважаємо, що фінансово-економічна криза виявила додаткові ризики, які пов'язані з недостатнім рівнем фінансової грамотності молоді в Україні. Великий борг по споживчих кредитах, відсутність мінімального фінансового запасу коштів на непередбачені випадки відзначають недостатню готовність населення приймати відповідальні фінансові рішення і нездатність здійснювати фінансове планування.

Зазначимо, що фінансова грамотність користувачів кредитних послуг банківських установ передбачає володіння певним рівнем економічних і юридичних знань щодо умов, схем та перспектив вибору і користування фінансовими продуктами банків, практичної обізнаності й розсудливості для управління кредитною заборгованістю, а також розуміння цивільно-правових можливостей врегулювання конфліктних ситуацій з фінансовими установами.

Аналіз умов розвитку фінансової кризи засвідчив велику напругу в роботі фінансового ринку через виведення на ринок складних фінансових інтересів кредитування, а також істотний розрив економічних інтересів між фінансовими установами та їхніми клієнтами щодо використання капіталу. Переслідування банківськими установами стратегії активного нарощування кредитно-інвестиційних портфелів та необізнаність щодо управління власною кредитною заборгованістю перед банківськими установами в довгостроковій перспективі стали однією з вагомих передумов високих кредитних ризиків, конфлікту інтересів та соціальної нестабільності у фінансовій сфері, що також негативно позначилося на довірі громадян до банківських установ.

Дослідження показали, що, на думку українців, користування будь-якими фінансовими продуктами і послугами неповнолітнім небажано, оскільки існуючі фінансові продукти являють для них небезпеку. На думку більшості опитаних, користуватися фінансовими продуктами / послугами можна тільки з 18-24 років. Більш половини вважають, що з 18-24 років безпечно використовувати банківські картки, депозити та вклади (по 61%),

Інтернет-банк (57%), мобільний банк (56%), кредити і послуги страхування (по 55%), електронні гаманці (50%). Про безпечне взяття кредитів і мікропозик з 25-34 років говорили 24% і 19% відповідно.

Лише кожен п'ятий дорослий респондент вважає, що підліткам 14-17 років можна безпечно користуватися банківськими картами (21%), і тільки 16% респондентів виділили в якості безпечного продукту для них - мобільний банк, 15% - електронні гаманці.

Переважна більшість респондентів вважає, що вік до 13 років небезпечний для використання будь-яких фінансових продуктів і послуг. Лише 4% опитаних вказали, що для даної вікової групи безпечним є страхування, по 1% респондентів вважають, що до 13 років безпечно користуватися банківськими картами, електронними гаманцями і мобільним банком.

Найменш безпечними для дітей і підлітків фінансовими продуктами і послугами наші співгромадяни вважають мікропозики, інвестиційні продукти і кредити. Середній вік безпечного використання мікропозик, зазначений респондентами, становить 23 роки. Безпечно користуватися інвестиційними продуктами і кредитами можна з 22 років. Як, в середньому, вказали респонденти, 20 років - безпечний вік для депозитів, в 19 років можна безпечно користуватися банківськими картами, електронними гаманцями, Інтернет-банком і мобільним банком. На думку опитаних, раніше всього можна безпечно використовувати страхові послуги - в середньому, з 18 років.

Сьогодні інтенсивно розвивається фінансовий ринок, з'являються нові продукти для населення, розширюється як спектр продавців, так і асортимент їхніх послуг. В сучасних умовах господарювання фінансові послуги надають не лише банківські установи; на ринку стають популярними фінансові продукти, яких ще не було 5-10 років тому.

Виникає необхідність розробки ефективного механізму взаємодії професійних учасників фінансового ринку, закладів освіти, та

домогосподарств щодо підвищення рівня фінансової грамотності сучасної молоді (рис. 3.1.).

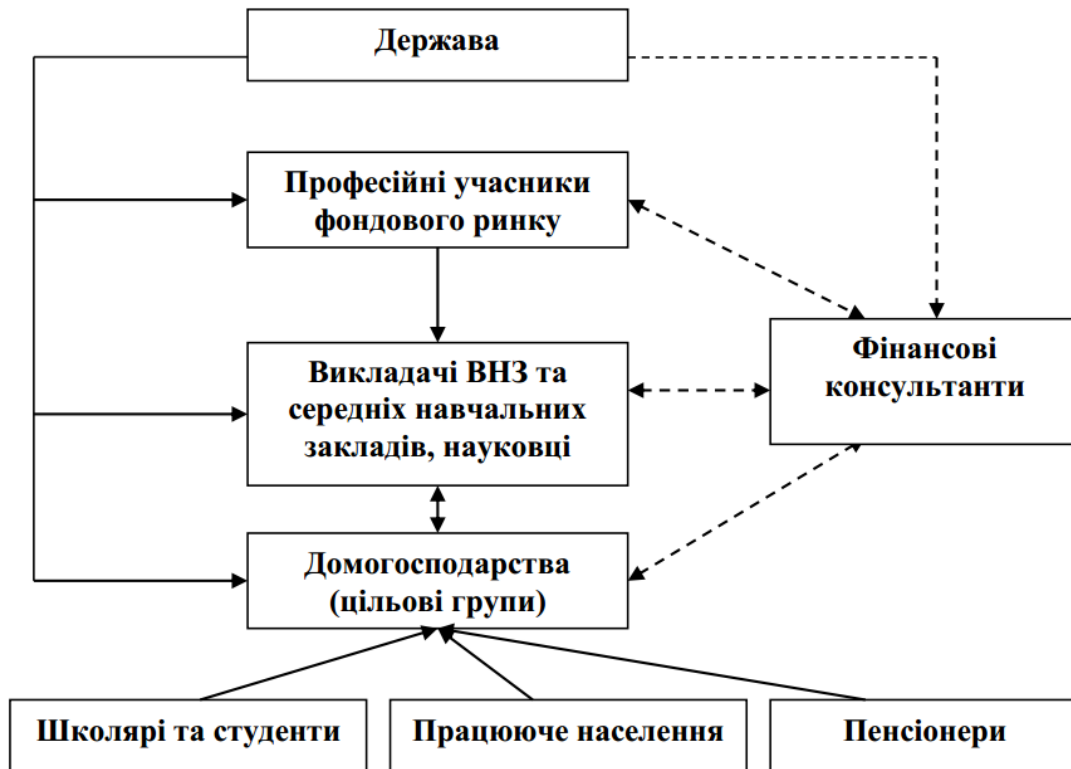

Рис. 3.1. Схема залучення професійних учасників до підвищення освітнього рівня сучасної молоді [26, 300]

Основним завданням держави в даній сфері є розробка законодавчої та нормативної бази регулювання даного процесу, Концепції та програми підвищення рівня фінансової грамотності громадян, в яких будуть сформульовані конкретні заходи, розроблені підходи та механізми їх регулювання. Завданням науковців та викладачів є адаптація теоретичних та практичних знань у сфері фінансової культури та фінансової грамотності населення, розробка нових методик викладання нових освітньо-інформаційних продуктів.

Належний рівень фінансової грамотності населення країни має позитивний вплив і на економіку держави, і на рівень добробуту громадян, сприяє раціоналізації фінансової поведінки молоді, а саме:

- підвищує рівень користування фінансовими продуктами;
- підвищує рівень фінансового добробуту сучасної молоді, розвитку здатності управляти власними фінансами;
- підвищує фінансову безпеку громадян;
- сприяє підвищенню професійної кваліфікації молоді людини;
- сприяє надходженню коштів населення в економіку регіонів та країни в цілому та розширенню на цій основі фінансування реального сектору економіки.

Відтак, можна стверджувати, що на рівні стратегії розвитку нашої держави підвищення фінансової грамотності молоді необхідно розглядати як один з найважливіших секторів розвитку держави.

В Україні з 2012 р. було започатковано проєкт з підвищення рівня фінансової грамотності населення, до реалізації якого були залучені заклади освіти, органи державної влади, громадські організації, банки. Мета даного проєкту – заохочення громадян до прийняття зважених фінансових рішень відповідно певних інших життєвих обставин. У рамках проєкту «Розвиток фінансового сектору» було реалізовано заходи з підвищення рівня фінансової грамотності української молоді. Його основою став курс «Фінансова грамотність», який розпочали викладати в 70 школах 14 регіонів [47]. Не дивлячись на відповідні зрушення в напрямку підвищення рівня фінансової грамотності молоді, в Україні відсутній системний підхід до розв'язання даної проблеми.

При цьому важливо зауважити, що складність проблеми підвищення рівня фінансової грамотності вимагає проведення послідовної державної політики, спрямованої на підвищення фінансової грамотності населення.

Особливо важливо, на нашу думку, формувати цільові програми, розраховані на різні вікові та соціальні групи населення. При цьому необхідно сформувати цілісну систему навчання, враховуючи специфіку сприйняття цими віковими групами фінансової інформації. Зокрема, для дошкільнят - це проведення розвиваючих ігор щодо таких понять як гроші,

заробітна плата тощо. Якщо брати до уваги шкільний вік, то на рівні проведення виховних та факультативних годин необхідно вводити базові поняття фінансової грамотності та запровадити методику проведення ділових ігор фінансового спрямування. Щодо середньої школи, то на цьому віковому рівні слід продовжувати формування знань та практичних навичок із фінансової грамотності на факультативних уроках, виховних годинах, позакласному вихованні, екскурсіях, тематичних зустрічах тощо. Для молоді важливо поглиблювати знання та розвивати практичні навички у вирішенні проблем фінансування освіти, придбання чи оренди житла та автомобіля, залучення та ефективного управління кредитними ресурсами.

3.2. Зарубіжний досвід підвищення рівня фінансової грамотності населення та можливості його використання в Україні

Визнання фінансової грамотності життєво важливим навиком XXI століття, її ролі в підвищенні фінансової інклюзивності, захисту прав споживачів і підтримки фінансової стабільності створило передумови для розвитку ініціатив в сфері фінансової освіти як на національному, так і міжнародному рівнях.

«Група двадцяти» (G20), OECD, the Asia Pacific Economic Cooperation, Світовий банк систематично реалізують ініціативи, спрямовані на розширення доступу до фінансових послуг, підвищення фінансової грамотності, захист інтересів споживачів фінансових послуг в рамках Глобального партнерства з розширення доступу до фінансових послуг і Міжнародної мережі в області фінансової освіти (INFE). INFE об'єднує представників понад 50 країн, а також міжнародні організації.

З 2000 р OECD реалізує міжнародну програму PISA за оцінкою освітніх досягнень учнів. Це моніторингове дослідження якості загальної освіти 15-річних школярів, що здійснюється кожні три роки і оцінює математичну, природничо-наукову і читацьку грамотність. У 2012р. PISA

включає і оцінку фінансової грамотності [70, с.1]) для з'ясування готовності учнів до прийняття ефективних рішень в різноманітних фінансових ситуаціях.

Група Світового банку працює над зміцненням фінансової грамотності по напрямками: аналіз ефективності програм фінансової грамотності та інформаційна робота; включення фінансової грамотності до порядку денного по розширенню доступу до фінансування; захист прав споживачів; сприяння багато секторального підходу, охоплює фінанси, освіту, соціальний захист, економічну стратегію [72]

Більшість країн розробили і прийняли до виконання національні стратегії підвищення фінансової грамотності, щоб раціонально використовувати існуючі ресурси, а також адаптувати і координувати існуючі програми з різними зацікавленими сторонами для підвищення ефективності фінансової освіти. В даний час перебуває в процесі розробки або вже впровадили національну стратегію фінансової освіти 45 країн, серед яких Індія, Австралія, Бразилія, Японія, Нідерланди, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Великобританія, США, Канада, Індонезія, Корея, Мексика, Туреччина, Аргентина, Китай, Франція, Італія, Саудівська Аравія [74].

У 2012 р. лідери G20 схвалили Принципи високого рівня по національних стратегіях для фінансової освіти [99], розроблені OECD і NFE. Згідно з цими принципами Національна стратегія фінансової освіти визначається як національно скоординований підхід до фінансової освіти, який побудований виходячи з наступних базових положень:

- визнання важливості фінансової освіти;
- залучення до співпраці всіх зацікавлених сторін,
- ідентифікація національного лідера (Органу управління);
- створення дорожньої карти для досягнення конкретних цілей в конкретні терміни;
- керівництво для застосування окремих програм з метою сприяння реалізації національної стратегії.

Але проблема недостатньої фінансової грамотності не вирішена і вимагає удосконалення інструментів її рішення. Наприклад, дослідження 2012 р. (FINRA Investor Education Foundation [20]), які проводилися в США, показали, що американці продовжують демонструвати низькі рівні фінансової грамотності.

Більшість дорослих американців (61%) не змогли відповісти більш ніж на три з п'яти фундаментальних питань що стосуються фінансової грамотності коректно - в порівнянні з 58% в 2009 р.

У контексті пошуку причин низької фінансової грамотності населення необхідно більше уваги приділяти питанням підготовки викладачів в сфері фінансової освіти, оскільки дефіцит кваліфікованих кадрів існує навіть у високорозвинених країнах. Дослідження, проведене в школах США [102], показало, що вчителі визнають необхідність фінансової освіти, але мало хто з них пройшли необхідне навчання і відчують готовність ефективно викладати в цій сфері. У той же час 89% вчителів наголосили на необхідності запровадження курсу фінансової грамотності в шкільні програми, а також включення цього курсу в блок предметів для обов'язкового тестування за підсумками закінчення середньої школи.

Аналізуючи міжнародний досвід, відзначимо найбільш ефективні підходи до підвищення фінансової грамотності населення [100]:

- інтеграція фінансової освіти в загальноосвітні предмети середньої школи (математику, іноземні мови, соціальні дослідження);
- окремі програми навчання управління особистими фінансами для людей різних соціальних груп і вікових груп;
- співпрацю закладів освіти з фінансовими посередниками (наприклад, створення в школі навчального банку; створення банком в закладі освіти спеціальної студентської філії, в якій працюють і обслуговуються тільки учні/студенти);
- створення спеціальних ощадних рахунків для молодих людей;
- створення навчальних клубів фінансової грамотності;

- створення безкоштовних навчальних комп'ютерних фінансових ігор і відкритих масових онлайн-курсів (МООС).

Ініціативи в сфері підвищення фінансової грамотності стали з'являтися і в Україні, причому найбільш істотний прогрес спостерігається в фінансовій освіті молоді.

Серед успішних українських ініціатив в сфері підвищення фінансової грамотності відзначимо:

- проекти USAID FINREP-I (2009-2012), FINREP-II (2012-2017) - діяльність по підвищенню рівня фінансової грамотності, поширення збалансованої концепції фінансової освіти, розвиток необхідних навичок і захист прав споживачів фінансових послуг в Україні;

- проведення в 2010 р дослідження рівня фінансової грамотності населення України (дослідження показало низький рівень фінансової грамотності громадян [23]);

- затверджено Стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017р., в якій офіційно визнана необхідність підвищення рівня фінансової грамотності громадян. У Стратегії зазначається: «фінансові установи використовують низький рівень обізнаності населення про фінансові послуги для передачі більшості ризиків таких послуг споживачам» [7]. Це викликає негативне ставлення населення до фінансових ринків, недовіра до фінансовим установам, небажання використовувати їх як інструмент забезпечення збереження заощаджень.

- Асоціація «Незалежна асоціація банків України» спільно з НБУ і Фондом гарантування вкладів фізичних осіб реалізують освітній проект «Фінансова грамотність» для різних вікових груп українців;

- реалізується громадська ініціатива «Національна мережа фінансової освіти». Її мета - об'єднання зусиль громадських організацій, освітніх установ, професійних учасників ринку, засобів масової інформації для підвищення рівня фінансової грамотності українців, захисту їх інтересів як

споживачів фінансових послуг, забезпечення їх добробуту, соціальної стабільності і справедливості.

- в 2015р. реалізована Програма USAID «Розширення підприємницьких і лідерських можливостей для жінок» з метою допомоги українкам в підвищенні їх фінансової грамотності, розвитку навичок підприємництва та ведення бізнесу.

- в школах викладається факультативний курс «Фінансова грамотність» [41], який за станом на червень 2021 р. освоїли 36 тис. учнів, також розроблені фінансові курси для молодшої та середньої школи.

Визнання важливості фінансової грамотності як життєво важливого досвіду 21-го століття створило передумови для розвитку ініціатив в сфері фінансової освіти, як на національному, так і міжнародному рівнях. Необхідність підвищення фінансової грамотності обумовлюється глобальними тенденціями, які склалися: старіння населення і відповідно збільшення фінансового тягара для молодших поколінь, ускладнення фінансових інструментів, негативні зміни в сфері зайнятості та пенсійного забезпечення, зростаюче залучення населення в складні фінансові операції і відповідно необхідність посиленого захисту споживача фінансових послуг.

Реалізовані в Україні ініціативи свідчать про певний прогрес України в сфері підвищення фінансової грамотності, але зазначений прогрес, перш за все, стосується навчання дітей основам фінансових знань (впроваджуються спеціалізовані предмети в шкільну програму, розроблені навчальні матеріали та посібники). Відносно дорослого населення відповідні ініціативи є фрагментарними та непослідовними.

Висновки до розділу 3

Належний рівень фінансової грамотності населення країни має позитивний вплив як на економіку держави, так і на рівень добробуту й доходи громадян, сприяє раціоналізації фінансової поведінки молоді, а саме: підвищує рівень користування фінансовими продуктами, прозорість фінансового ринку, його стабільність; сприяє зростанню фінансового добробуту сучасної молоді, розвитку здатності управляти власними фінансами; забезпечує захист населення від шахрайства, підвищує фінансову безпеку громадян; сприяє підвищенню професійної кваліфікації працівника; сприяє надходженню коштів населення в економіку регіонів та країни в цілому та розширенню на цій основі фінансування реального сектору економіки.

Урядові і фінансові організації світу, а також комерційні установи, побічно пов'язані зі світом фінансів, реалізують різні освітні проекти (навчальні Інтернет-портали, семінари та тренінги, конкурси, тематичні майданчики інклюзивного навчання та ін.), які дозволяють сформувати у сучасної молоді ставлення до розпорядження коштами в майбутньому, а також уміння користуватися комплексними банківськими продуктами.

Для досягнення кінцевої мети - навчання азам фінансової грамотності дітей і підлітків - фінансовими та урядовими організаціями використовуються різні формати навчального процесу (інформування, проведення навчальних занять, створення мультимедійних рішень і т.д.), але частіше використовується інтегрований підхід, що поєднує в собі різні класичні та інтерактивні навчальні елементи і є на даний момент найбільш ефективним, на думку самих фінансово-кредитних організацій.

Пропонуючи адаптовані гнучкі рішення для дитячих потреб з можливістю підключення нових опцій при переході в іншу вікову категорію, а не спрощені «дорослі» фінансові продукти з урізаним функціоналом, банки побічно навчають і поступово привчають дітей і підлітків до більш складних

продуктів. Таким чином формується досвідчена лояльна аудиторія, готова до сприйняття комплексних високомаржинальних продуктів і сервісів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення важливого наукового завдання, що виявляється у поглибленні теоретико-методологічних положень та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесів формування і реалізації основних моделей кредитної поведінки. Це дало змогу сформувати ряд висновків:

1. Дослідження кредитної поведінки сучасної молоді є надзвичайно важливим напрямом сучасної фінансової науки та в передбачає знаходження молодими людьми оптимального поєднання індивідуальних бажань, затрачених зусиль і отриманої винагороди, яка забезпечує максимально важливе зростання їх фінансового добробуту. Відтак моделі кредитної поведінки відображають зміни, які відбуваються у свідомості особистості, її мотиваційних та ціннісних системах й фінансових установах.

2. При формуванні дефініції кредитної поведінки доведено доцільність застосування комплексного підходу до глибинних об'єктивно-суб'єктивних характеристик її основних моделей. Кредитну поведінку пропонуємо трактувати як складне системне явище, яке поєднує соціологічні, психологічні, культурні, фінансові та інші аспекти життєдіяльності молодої людини.

3. Важливий вплив на формування кредитної поведінки молоді реалізує фінансова грамотність, яку розглядаємо як здатність молодими людьми ефективно управляти власними коштами; здійснювати короткострокове та довгострокове фінансове планування; оптимізувати співвідношення між споживанням та заощадженням; бути компетентним в інформації про стан фінансового ринку; розуміти особливості та приймати рішення щодо фінансових продуктів та послуг, а також відповідати за відповідні рішення.

4. Серед проблем, що зумовлюють низький рівень фінансової грамотності молодих людей в Україні, можемо віднести: недостатню поінформованість про фінансові продукти та послуги, брак знань щодо особистих прав та обов'язків як споживачів фінансових послуг; необізнаність щодо фінансових ризиків та уміння управління ними; психологічну неготовність громадян приймати складні фінансові рішення.

5. Аналіз кредитної поведінки сучасної молоді дав змогу встановити: основні причини, зважаючи на які молоді люди прагнуть /не прагнуть здійснення своєї кредитної поведінки; характерологічні мотиви запозичень; життєві цикли кредиту. Дана характеристика основних груп населення в процесі формування та реалізації ними кредитної поведінки. Серед основних форм інституційного кредиту виділяємо банківський кредит у вигляді споживчого й іпотечного кредитування.

6. Враховуючи значний вплив фінансової грамотності на кредитну поведінку, яка розширює вибір стратегії, підвищує можливості отримання доходу, а також досягнення особистої фінансової незалежності, в магістерській роботі обґрунтовано необхідність підвищення рівня фінансової грамотності, особливо в сучасних умовах нестабільності. Обґрунтована необхідність проведення послідовної державної політики, спрямованої на підвищення фінансової грамотності населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов В. С. Модель человека в экономической теории. М.: Экономическая школа, 1998. 230 с.
2. Алиева И.А. Финансовое поведение населения: теоретический аспект. *Вестник КРСУ*. 2016. Т. 16. № 2. С. 107–109.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 1994.
4. Андреева Д. Є. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2009.
5. Белехова Г. В. Кредитное поведение населения: современные аспекты. *Вопросы территориального развития*. 2014. Вып. 1 (11). С. 1–14.
6. Білоконь, І. В. Економічні настановлення як складова економічної соціалізації особистості. Актуальні проблеми психології: збірник. Наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2007. № 7. С. 15–19.
7. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: Факти та висновки. URL: http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_bdec2010_ua.pdf.
8. Высоков Д. А. Проблемы повышения финансовой грамотности населения. URL: <http://projects.fa.ru/MMFF2012/data/s1/Vysokov.pdf>.
9. Габбард Р. Глен.. Гроші, фінансова система та економіка, 2004. С. 50-54.
10. Галишникова Е. В. Финансовое поведение населения: сберегать или тратить. *Финансовый журнал*. 2012. № 2. С. 133-140.
11. Гондик Н. Ю. Финансовое поведение населения: теоретические аспекты. *Master's Journal*. 2014. № 1. С. 330-333.
12. Грибанова О. Б. Развитие системы кредитования: анализ потребностей и предпочтений населения. URL: www.socpol.ru/grantprog/pdf
13. Гроші та кредит: підручник. / за ред. Савлук М. І. Київ : КНЕУ, 2011.

14. Давыденко А. В., Шевченко Д.А. Финансовая грамотность населения как фактор сберегательного поведения домашних хозяйств // *TERRA ECONOMICUS*. 2013. Т. 11. № 4. Ч. 2. С. 139-144.
15. Давыденко И. Г. Детерминанты кредитного поведения населения в условиях развития рынка потребительского кредитования. *Общество: политика, экономика, право*. 2014. № 3. С. 22–27.
16. Дикий А. А. Жизнь в кредит: установки и поведенческие стратегии. *Социологические исследования*. 2012. № 5. С. 134–140.
17. Економічний словник. К. : Кондро, 2006. 355 с.
18. Ермасова Н.Б. Формы кредита в зависимости от характера кредитора и заемщика, характера целевых потребностей заемщика. URL: <http://www.Inventech.ru/lib/money/money0050>.
19. Зеленцова А. В., Блискавка Е. А., Демидов Д. Н. Повышение финансовой грамотности населения. Международный опыт и российская практика. М.: ЦИПСИР, 2012. 112 с.
20. Зотова А. И., Давыденко И. Г. Компаративистский подход к исследованию финансового поведения домохозяйств. *TERRA ECONOMICUS*. 2012. Т. 10. № 1-2. С. 58–61.
21. Зубіашвілі І. К. Гроші як фактор економічної соціалізації. *Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2007. №9. С. 110–119.
22. Зубіашвілі І. К. Соціально-психологічна сутність грошей. *Соціальна психологія*. 2008. № 1. С. 128–141.
23. Зубіашвілі, І. К. Дослідження особливостей ставлення старшокласників до грошей. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2008. № 10. С. 192–204.
24. Іващенко М. В. Мотиви фінансової поведінки домогосподарств та вплив неекономічних чинників на їх характер URL:[http:// esteticamente.ru/e-journals/ SPE/2010_4/Ivaschenko_410.htm](http://esteticamente.ru/e-journals/SPE/2010_4/Ivaschenko_410.htm).

25. Ісхакова О. М. Розвиток ломбардів в Україні. *Молодий вчений*. 2017. №10. С. 901–905.
26. Ковтун О. А. Механізм підвищення освітнього рівня домогосподарств у фінансовій сфері. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 2. С. 297-302.
27. Ковтун О. А. Підвищення рівня фінансової грамотності як фактор активізації фінансової діяльності домогосподарства. *Прометей*. 2012. № 1. С. 238-242.
28. Кошеварова Э. Р. Экономическое поведение хозяйствующих субъектов: антология подходов. *Проблемы современной экономики*. 2008. № 3. С. 140–144.
29. Кривошеєва В. В. Сутність та складові кредитної поведінки фізичних осіб. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 4. С. 119-122.
30. Кузина О. Е. Экономико-психологическое моделирование финансового поведения населения. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2004. Т. 1. № 3. С. 83-105.
31. Кулиба Л. Закредитованість населення України у 2016-2017 роках: аналітичний звіт URL: https://nabu.ua/images/tinymce/file/IFC_GfK_Over_ind_ukr%20%281%29.pdf
32. Ломачинська І. А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2011. № 16. С. 116-124.
33. Мазараки А. А., Ильин В. В. Философия денег. Київ: КНТЭУ, 2004.
34. Манахова И. В. Финансовая грамотность населения – фактор роста национального благосостояния. *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. 2011. № 5. С. 41-44.

35. Москаленко В. Методологічні засади дослідження економічної соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2006. № 8. С. 250-257.
36. Нікітіна О. П. Дослідження психологічних компонентів ставлення до грошей в юнацькому віці. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2010 № 33. С. 175–183.
37. Отчет Объединенного кредитного бюро. [URL:http://www.bki-okb.ru](http://www.bki-okb.ru).
38. Офіційний сайт Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua
39. Оцініть фінансову грамотність українців. URL: <http://vseprogroshi.com.ua/ocinit-finansovugramotnist-ukrayinciv.html>
40. Пилипець О. Стан та тенденції розвитку іпотечного кредитування в Україні URL: http://www.finrep.kiev.ua/download/fl_no_v2012_opylpets_ua.pdf.
41. Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації України на 2012-2019 роки, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Наказ, 19.07.2012р., № 828.
42. Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки, Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Стратегія від 31.10.2012р., № 867-р.
43. Розмаинский И. В. На пути к общей теории нерациональности поведения хозяйствующих субъектов. *TERRA ECONOMICUS*. 2003. Т. 1. № 1. С. 86-99.
44. Сборник «Civil20 Working Groups' Recommendations to the G20». URL: http://www.c20turkey.org/uploads/C20_recommendations%20to%20G20_Russia_2013.pdf

45. Семенов М. Ю. Психосемантическое исследование понятия «деньги»: гендерный и возрастной аспекты. *Омский научный вестник*. 2009. № 3. С. 124-127.
46. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності : комерційний проект чи державна необхідність. *Вісник НБУ*. 2013. № 4. С. 31-35
47. Соркін І. В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 2. С. 304.
48. Стребков Д. О. Социальные аспекты кредитного поведения населения. *Социологический журнал*. 2007. № 1. С. 83-12.
49. Стребков Д. Основные типы и факторы кредитного поведения населения. *Вопросы экономики*. 2004. № 2. С. 109-128
50. Стребков Д.О. Модели кредитного поведения и факторы, их определяющие. *Социологические исследования*. 2007. № 3. С. 52-62.
51. Товканець Г. В. Фінансова освіта як забезпечення економічної грамотності у Чеській республіці. URL: <https://www.nbu.gov.ua>
52. Толстель М.С., Бондаренко А.С. Мониторинг роста уровня финансовой грамотности населения. *Региональная экономика*. 2013. Т. 1. С. 185-188.
53. Фатихов А.И. Финансовое поведение социальных групп населения крупного города в современном российском обществе: автореф. дис. канд. социол. наук. Уфа, 2011.
54. Фінансова грамотність .URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
55. Ходакевич, О. Г. Аналіз основних чинників формування ставлення студентів до грошей. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2012. № 1, С. 348-354.

56. Шаманська О. С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарствами в Україні. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2013. Вип. 22. С. 94-96
57. Шевалдіна В. Г. Кредитування банками домогосподарств. *Фінанси, облік і аудит*. 2010. № 15. С. 200-211
58. Шевцова О.В. Соотношение социального капитала с экономическими установками, представлениями и моделями экономического поведения. *Альманах современной науки и образования*. 2012. № 7. С. 169-176.
59. Шевченко С. В. Восприятие денег как отражение социального поведения человека. *Психотерапевт и все для его работы*, 2019.
60. Шульгин М. В. Экономическая психология: проблемы и перспективы развития. *Известия Байкальского государственного университета*. 2010. № 3. С. 162-167.
61. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення у контексті сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 16-25
62. Юсупова Д. А. Основные черты и типы кредитного поведения. *Вестник Казанского государственного аграрного университета*. 2009. Т. 4. № 1. С. 91–96.
63. Atkinson A., Messy F. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/5k9csfs90fr4-en>.
64. Advancing National Strategies for Financial Education. A Joint Publication by Russia's G20 Presidency and the OECD. URL: http://www.oecd.org/finance/financialeducation/G20_OECD_NSFinancialEducation.pdf
65. Alfaro R., N. Gallardo, R. Stein. «The determinants of household debt default». Central Bank of Chile. Working Papers, 2010. no 574.

66. An Assessment of Americans' Financial Capability «National Financial Capability Study». *FINRA Investor Education Foundation*, 2012. URL: <http://www.usfinancialcapability.org/>.
67. Berthoud R., E. Kempson, «First findings from the PSI survey: Credit and debt in Britain». London: Policy Studies Institute. 1990
68. Çera, G., Khan, K.A., Mlouk, A., & Brabenec, T. Improving financial capability: The mediating role of financial behaviour. *Economic Research – Ekonomska Istrazivanja*. 2020
69. Ciumara T. Factors Influencing Individual Financial Decisions: A literature review. *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity, GIDNI, At Targu Mures*, 2014, vol. 1, pp. 421–428.
70. Do 15-year-olds know how to manage money? [Электронный ресурс] // *PISA in Focus* . – OECD. - 2014 –2014/07 (July). URL: [http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n41-\(eng\)-final.pdf](http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/pisa-in-focus-n41-(eng)-final.pdf)
71. Dunn L. F., I. A. Mirzai, «Determinants of Consumer Debt Stress: Differences by Debt Type and Gender», Working Paper. 2013
72. Fan, F., & Chan, K. oung adults' perceptions of personal loan commercials. *Young Consumers*, 2019. №20.
73. Financial Literacy and Consumer Protection: Overlooked Aspects of the Crisis OECD, June 2009. URL: <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/43138294.pdf>
74. Fogel, J., Schneider, M. Credit card use: Disposable income and employment status. *Young Consumers*. 2011. № 12. C. 5-14.
75. Furnham A. Why Do People Save? Attitudes to, and Habits of Saving Money in Britain. *Journal of Applied Social Psychology*, 1985, no. 15, pp. 354–373.
76. Kassim, S., Hussin, S. R. Do marketing strategies have significant influence on usage of credit cards? Empirical evidence from malaysia. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 2016. № 24. C. 179–192.

77. Katona G. Psychological Economics. New York, Elsevier Scientific Publishing Company, 1975, 438 p.
78. Khan, J., Belk, R.W., Craig-Lees, M. Measuring consumer. 2015. 2015perceptions of payment mode. *Journal of Economic Psychology*, 47, 34–49.
79. Khan, K.A., Akhtar, M.A. Electronic payment system use: A mediator and a predictor of financial satisfaction. *Investment Management and Financial Innovations*. 2020. № 17. P. 246-262.
80. Khan, K.A., Akhtar, M.A., Tripathi, P.K. . Perceived usefulness of social media in financial decision-making: Differences and similarities. *Innovative Marketing*. 2020. № 16. P. 145–154.
81. Kolenikov S., G. Angeles. The Use of Discrete Data in Principal Component Analysis with Applications to Socio-Economic Indices. 2004. CPC/MEASURE Workingpaper No. P.04–85.
82. Kotler P. Marketing Management. Millenium Edition. Boston, Pearson Custom Publishing, 2001, 719 p.
83. Larracilla-Salazar, N., Peña-Osorio, I.Y., & Molchanova, V.S. Education and financial inclusion. an empirical study in students of higher education. *European Journal of Contemporary Education*. 2019. № 8. P. 810–818.
84. Lea S.E.G., Webley P., Walker C.M. Psychological factors in consume debt: Money management, economic socialization, and credit use. *Journal of economic psychology*. 1995. Vol. 16.
85. Leora F. Klapper, Annamaria Lusardi, Georgios A. Panos. Financial literacy and the financial crisis. NBER. 2012. URL: <http://www.nber.org/papers/w17930>.
86. Lunt P., Livingstone S.M. Mass Consumption and Personal Identity: Everyday economic experience. Buckingham, Open University Press, 1992, 204 p.
87. Lusardi A., Mitchell O.S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*. 2014. vol. 52. pp. 5–44.

88. Lusardi A., O. S. Mitchell. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*. 2014. №52. P. 5-44.
89. Luukkanen L., Uusitalo O. Toward financial Capability – Empowering the young. *Journal of Consumer Affairs*. 2019. № 53. P. 263-295.
90. Masooda O., M. Bellalahb, W. Mansourc .«Non-Performing Loans and Credit Managers’ Role: a Comparative Approach from Pakistan and Turkey». *International journal of business*. 2010. № 15.
91. Mewse A. J., S. E. G. Lea, W. Wrapson. «First steps out of debt: Attitudes and social identity as predictors of contact by debtors with creditors». *Journal of Economic Psychology*. 2010. №31. P. 1021-1034.
92. Musto D. K., N. Souleles «A portfolio view of consumer credit», Working Paper 05-25, Federal Reserve bank of Philadelphia, Philadelphia
93. Orton L. Financial Literacy: Lessons from International Experience. - CPRN Research Report September, Canadian Policy Research Networks. 2007. 63 pp.
94. Osadchyi V.V., Varina H.B., Prokofiev E.H., Serdiuk I., Shevchenko S.V. Use of AR/VR technologies in the development of future specialists' stress resistance: Experience of STEAM-laboratory and laboratory of psychophysiological research cooperation. Paper presented at the CEUR Workshop Proceedings, 2020. № 27. P. 634–649.
95. Shofiqul M. Islam, N. Chandra Shil. Non performing loans – its causes, consequences and some learning. *American International University*. 2005.
96. Stepanova M. Survival analysis methods for personal loan data. Credit Research Centre, University of Edinburgh. 2010. 28.
97. Sushko E.Yu. Finance and Credit. 2017. vol. 23. P. 670–682
98. The Case for Financial Literacy in Developing Countries Promoting Access to Finance by Empowering Consumers. - The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. 2009. 25pp.

99. The high-level principles on national strategies for financial education. OECD/INFE, 2012. URL: http://www.oecd.org/finance/financial-education/OECD_INFE_High_Level_Principles_National_Strategies_Financial_Education_APEC.pdf

100. Transforming the Financial Lives of a Generation of Young Americans: Policy Recommendations for Advancing K-12 Financial Education. *Consumer Financial Protection Bureau*. 2013. URL: http://files.consumerfinance.gov/f/201304_cfpb_OFE-Policy-White-Paper-Final.pdf

101. Varina H., Shevchenko S. The peculiarities of using the computer complex HCpsychotests in the process of psychodiagnosis of the level of development of future specialists' mental capacity. Paper presented at the E3S Web of Conferences, 2020. H. P. 166.

102. Way W. L. and K. Holden. Teachers' Background and Capacity to Teach Personal Finance: Results of a National Study. *National Endowment for Financial Education*. 2009. URL: <http://www.nefe.org/what-we-provide/primary-research/grant-studies-teachers-preparedness-and-moneyman.aspx>.

103. Webley P., S. E. G. Lea. «The psychology of debt.» *Water Journal*. 1993. № 30. P. 22-27.

104. Webley P., Nyhus E. K. «Life-cycle and dispositional routes into problem debt». *British Journal of Psychology*. 2001. № 9. P. 423-446

105. Xu L., Zia B. Financial Literacy around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward. Policy Research Working Paper 6107. June 2012. URL: <http://www.worldbank.org>.